

HARDTMUTHŮV TRAJÁNŮV SLOUP, KORNHÄUSELŮV LETOHRÁDEK NA SCHÜTTLU, ENGELOVA DOSTAVBA RYBNIČNÍHO ZÁMEČKU A VÝSTAVBA SALETŮ POPLUŽNÍCH DVORŮ HISTORIE ZANIKLÝCH A NEREALIZOVANÝCH STAVEB KNÍŽETE Z LIECHTENSTEINA

DANIEL LYČKA

HARDTMUTH'S TRAJAN'S COLUMN, KORNHÄUSEL'S SUMMER PALACE AT SCHÜTTEL, ENGEL'S COMPLETION OF POND HOUSE (JÄGERHAUS), AND CONSTRUCTION OF PAVILIONS BELONGING TO MEIERHOFS
HISTORY OF THE DISAPPEARED AND NON-IMPLEMENTED STRUCTURES OF PRINCE OF LIECHTENSTEIN

In this contribution, the author focuses on the selected structures which later disappeared or non-implemented structures erected for the field marshal Johann I Joseph, Prince of Liechtenstein and Mikulov, Duke of Krnov and Troppau, Count of Rietberg, etc. by his building directors and architects – Joseph Hardtmuth, Joseph Kornhäusel, and Franz Engel. They include the so-called Trajan's Column on Klein Anninger, later replaced by Phoenix Castle (no longer there), Pond House (Jägerhaus) near Lednice, and the summer palace at Schüttel, Vienna, as well as the pavilions near Meierhofs. Based on the remaining accounts and historical iconographic sources, the article aims to present these ducal structures to the public, some of them for the first time in history. Regarding the pavilions near Meierhofs in Lednice, Hohenau, and below Mödling Castle, the author aims to demonstrate that the rotunda near New Farm in the Lednice-Valtice Cultural Landscape definitely was not the only type of this structure in ducal domains.

Key words: The Liechtensteins, Johann I Joseph, Prince of Liechtenstein, Joseph Hardtmuth, Joseph Kornhäusel, Franz Engel, Trajan's Column, Pyramid, Phoenix Castle, Summer Palace at Schüttel, Pond House (Jägerhaus), Meierhofs, pavilions, disappeared structures, Lednice-Valtice Cultural Landscape, Vienna and vicinity

Daný příspěvek je zaměřen na autorem vybrané realizované a následně zaniklé nebo nerealizované stavby, které pro polního maršála Jana I. Josefa suverénního knížete z Liechtensteina a na Liechtensteinu a Mikulovu, vévodu krnovského a opavského, hraběte z Rietbergu ect. postavili jeho stavební ředitelé a architekti – Joseph Hardtmuth, Joseph Kornhäusel a Franz Engel. Ať již šlo o tzv. Trajánův sloup na hoře Klein Anninger, ze kterého se později stal dnes již neexistující Fénixův hrad, o Rybniční zámček u Lednice a letohrádek na vídeňském Schüttlu, ale taktéž o pavilony u poplužních dvorů. Hlavním cílem je na základě zachovalých účtů a dobových ikonografických pramenů přiblížit tyto knížecí objekty, přičemž některé z nich jsou veřejnosti podrobněji představeny zcela poprvé. V případě saletů u poplužních dvorů v Lednici, Hohenau a pod hradem Mödling jde o to prokázat, že tzv. Rotunda Nového dvora v Lednicko-valtickém areálu rozhodně nebyla jediným typem této stavby na knížecích panstvích.

Klíčová slova: Liechtensteinové, Jan I. Josef kníže z Liechtensteina, Joseph Hardtmuth, Joseph Kornhäusel, Franz Engel, Trajánův sloup, Pyramida, Fénixův hrad, letohrádek na Schüttlu, Rybniční zámček, poplužní dvory, pavilony, zaniklé stavby, Lednicko-valtický areál, Vídeň a okolí

Stavební aktivitu Jana I. Josefa knížete z Liechtensteina, který se stal hlavou primogenitury rodu po náhlé smrti svého staršího bratra dne 24. března 1805 a zůstal jí až do své smrti 20. dubna 1836,¹⁾ není možné klást pouze do krajinné kompozice dnešního Lednicko-valtického are-

álu.²⁾ Vyjma tohoto původně dolnorakousko-moravského pomezí šlo i o území nedaleko moravského Adamova (dnes tzv. Vranovsko-křtinský lichtenštejnský/liechtensteinský areál) a Nových Zámků u Litovle,³⁾ o české Koloděje u Prahy,⁴⁾ ale taktéž o oblast zahrnující dolnorakouskou

1) Ke knížeti Janovi I. Josefu z Liechtensteina srov. např.: O. Criste, Feldmarschall Johannes Fürst von Liechtenstein. Eine Biographie. Wien 1905; J. von Falke, Geschichte des fürstlichen Hauses Liechtenstein. III. Band. Wien 1882, s. 285–337; E. Oberhammer, Liechtenstein, Johann I. Fürst von und zu, in: Neue Deutsche Biographie 14, 1985, s. 519; H. Haupt, Liechtenstein, Johann I. Josef von, in: Historisches Lexikon des Fürstentums Liechtenstein (online), dostupné na: https://historisches-lexikon.li/Liechtenstein_Johann_I_Josef_von, (citováno 1. 8. 2019).

2) Např. M. Konečný, Lednicko-valtický areál. Plzeň 2005; E. Kordiovský, Lednicko-valtický areál a jeho památky. Praha 2003; J. Novák – E. Dvořáková – J. Kulich, Lednicko-valtický areál. Libice nad Cidlinou 2002; P. Zatloukal – P. Krejčířik – O. Zatloukal, Lednicko-valtický areál. Praha 2012.

3) D. Lyčka, Voluptuární stavby v liechtensteinských parcích v Nových Zámcích u Litovle a v Adamově, Průzkumy památek XXIV, č. 1, 2017, s. 175–186.

4) Tjž, Zámek a park v Kolodějích u Prahy za Jana I. Josefa knížete z Liechtensteina, Památky středních Čech 32, č. 2, 2018, s. 51–60.

obec Hadersfeld s hradem Greifenstein při Dunaji, stejně tak krajinářské úpravy na opětovně zakoupeném panství s hradem-pevností Liechtenstein, zahrnující pomyslně rozlohu od dolnorakouského města Mödlingu po zámek ve Sparbachu s přilehlou oborou. Stranou nemohlo zůstat ani hlavní město mocnářství Vídeň.⁵⁾

Tyto areály se následně postupem let pozvolna měnily, či přesněji byly obohacovány o nové a nové voluptuární a utilitární stavby od jednotlivých architektů a knížecích stavebních ředitelů. Přesto však ne všechny navrhované stavební projekty byly nakonec realizovány, případně se dochovaly do dnešních dnů. Cílem této studie je zaměřit se na stavební vývoj zcela rozdílných staveb od jednotlivých architektů knížete z Liechtensteina, zahrnující různorodou škálu objektů: od rozhledny, přes vilové stavby po reprezentativní hospodářské stavení. Tyto stavby navíc zůstaly buď na papíře jako nerealizované projekty (např. tzv. Pyramida), došlo u nich k pozměnění navrhovaných stavebních úprav (přestavba Rybníčního zámku či Trajánova sloupu po jeho zřícení), nebo byly sice vystavěny, ale dnes již z určitých příčin neexistují (letohrádek na vídeňském Schüttlu či salet švýcarské stáje v Lednici). K tomuto záměru poslouží primárně dochovaný spisový archivní materiál a dobové ikonografické prameny.

TRAJÁNŮV SLOUP, PYRAMIDA A FÉNIXŮV HRAD NA KOPCI KLEIN ANNINGER

„Auf dem gegenüberliegenden Berge gegen West hatte der Fürst einen runden (sic!) Thurm erbauten lassen, der aber in Kurzem wieder zusammenfiel.“⁶⁾

Na jaře roku 1811 se započalo se stavbou 9 sáhů vysokého (asi 17 m) tzv. Trajánova či Trajánského sloupu na kopci Klein Anninger (*Trajanische Säule am Anningerberg*), a to podle návrhu architekta a knížecího stavebního ředitele Josepha Hardtmutha. Ten jej navrhl jako masivní, hranolovitý blok, stojící na stupňovité podnoži a ukrývající v sobě vřetenové schodiště vedoucí na vyhlídkovou plošinu s korunní římsou se spodním vlysem na vrcholu stavby. Háv sloupu měly zdobit oslavné nápisy a střídající se plastická výtvarná díla (dva podlouhlé, obdélníkové basreliéfy a dvakrát po dvou čtvercových basreliéfech mezi šterbinovými okénky) s blíže neurčitým, pravděpodobně antikizujícím námětem.⁷⁾

Sloup tak měl nepochybně plnit několik funkcí současně, jak již byla u většiny liechtensteinských objektů běžná praxe. Tedy, stavba byla zamýšlená jako rozhledna do okolní krajiny, kterou je možné chápat jako tzv. krajinu se značným počtem „středověkých hradů“, s pohledovými

vazbami na (Husarský) chrám, hrad Mödling či na úpatí kopce Kalenderbergu a na údolí Mödlinského potoka s dolnorakouskou obcí Hinterbrühl. Sekundárním významem snad mohla být jakási memoriální tradice, vycházeli se z předpokladu, o jakou stavbu šlo a hlavně jaká byla její předloha. A zároveň mohlo jít o místo (nejen rodové) paměti, neboť šlo již v pořadí o několikátý objekt, který architekt Hardtmuth navrhl pro Jana I. Josefa knížete z Liechtensteina. Trajánův sloup se měl stát jedním z vyhledávaných míst – bodů u dolnorakouského Mödlingu, rozhlednou primárně oslavující svého stavebníka, jejíž architektonické zpracování mělo explicitně odkazovat na antickou tradici.

V tomto případě tedy na římský pomník – Trajánův sloup, jež byl postavený ke cti císaře Trajána (Marca Ulpia Traiana) na Trajánově fóru blízko Kvirinálního paláce, severně od Fora Romana. Římský Trajánův sloup, stejně jako ten Hardtmuthův, v sobě ukrývá točité schodiště se 185 schody, osvětlené 43 šterbinovými okénky, vedoucí na plošinu na vrcholu. V případě římské předlohy jde ale navíc o tvar sloupu na kruhovém půdorysu, po jehož povrchu se vine figurální vlys oslavující císařovo vítězství proti Dákům. Vrchol byl původně zakončen monumentální sochou samotného císaře, dnes se zde nachází socha sv. Petra. A později sloužil sloup i jako mauzoleum, neboť v jeho podstavci byly uloženy pozlacené urny s popelem císaře Trajána a jeho ženy.⁸⁾

Knížecí architekt naopak (jak bylo uvedeno výše) pojal stavbu jako masivní hranolovitý blok, ozdobený několika dílčími basreliéfy a s vrcholem stavby zakončeným vlastní rozhlednou s korunní římsou. Tedy spíše než přímo sloup oslavující císaře z věčného města byly knížecímu architektovi předlohou nějaké zatím blíže neurčené římsko-provinciální vzory, neboť stavby z centra Říma by zde působily nepatříčně. Na jedné straně mohlo jít o strážní věž na *Limes Romanus*, na druhé straně o sepulkrální (náhrobní) architekturu jako například tzv. flaviovské mauzoleum u tuniského města Kasserine, nebo 23 metrů vysoký Igeler Säule u Trevíru. Tedy podobně jako u Hardtmuthova amfiteátru nedaleko pevnosti-hradu Liechtenstein (*Feste* či *Burg Liechtenstein*), kdy mu nepochybně byla předlohou aréna v jihofrancouzském městě Arles.⁹⁾

Písemně je stavba poprvé uváděna k datu 4. dubna 1811. Následně, podle protokolu s datem 15. dubna, pomáhal již rybníkář Albert Hablitschek s hledáním lomu s kvalitním stavebním kamenem pro stavbu Trajánova sloupu. (A předpokládalo se, že každý kubický sáh vyjde na 21 zlatých.) Hardtmuthem vypracovaný rozpočet *Trajanische* (sic!) *Säule* ze dne 4. srpna počítal s nesníženou sumou v hodnotě 23 514 zlatých 54 krejcarů (dále jen zl. a kr.), přičemž jednotlivé položky vypadaly následovně:

Zednické a nádenické práce	–	11 786 zl. 42 kr.
Tesařské práce	–	1 174 zl. 30 kr.
Materiál	–	5 245 zl.
Pomocné práce	–	3 709 zl. 42 kr.,

5) G. Wilhelm, Joseph Hardtmuth 1758–1816. Architekt und Erfinder. Wien – Köln 1990, s. 88 a 92. Panství u Mödlingu zakoupil kníže Jan I. Josef od knížete Stanislava Poniatowského roku 1807 a panství Sparbach od hraběte Karla Clary-Aldringen v prosinci roku 1808. Srov. *týž*, Die Fürsten von Liechtenstein und ihre Beziehungen zu Kunst und Wissenschaft, Jahrbuch der liechtensteinischen Kunstgesellschaft 1976, s. 9–180, citováno s. 144–159.

6) F. Sartori, Mahlerisches Taschenbuch für Freunde interessanter Gegenden. Natur- und Kunst-Merkwürdigkeiten der Österreichischen Monarchie. Band 2. Wien 1813, s. 93.

7) LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz–Vienna, Hausarchiv (dále jen SL-HA), Inv. Nr. PK [Plansammlung] 558, návrh Trajánova sloupu, bez datace a signatury, Hardtmuth 1811.

8) J. Bennett, Trajan Optimus Princeps: A Life and Times. London – New York 1997, s. 157–159.

9) D. Lyčka, Arkádie knížete Jana z Liechtensteina (1805–1812). Magisterská diplomová práce Historického ústavu Filozofické fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Brno 2018, rkp., s. 15.

z toho:		
Kovářské práce	–	2405 zl. 35 kr.
Kolářské práce	–	182 zl. 40 kr.
Stavební práce	–	296 zl. 30 kr.
Kamenické práce	–	825 zl.
Dovoz písku	–	1 599 zl.
Celkem	–	23 514 zl. 54 kr.

Hardtmuth zároveň navrhl i možné snížení stavebních nákladů za materiál o 3977 zl. 33 kr. na částku **19537 zl. 21 kr.** Sloup ale nakonec nebyl nikdy dokončen, neboť se objekt zřítíl.¹⁰⁾ Stalo se tak již začátkem měsíce srpna, jak dokládá korespondence knížecí dvorské kanceláře zaslaná architektovi do lázeňského města Badenu u Vídně dne 14. srpna 1811. Z ní mimo jiné vyplývá, že si kníže osobně přál, aby architekt přemýšlel o snadném a levném provedení obnovy zříceného sloupu a aby stavební ředitel osobně dorazil do Lednice a k dané problematice se vyjádřil.

Přesné okolnosti zřícení stavby nejsou zcela známy, ale je nasnadě možná hypotéza, že to zapříčinila snaha Josepha Hardtmutha jakožto architekta a zároveň vynálezce snížit stavební náklady, a tak začal nezdárně experimentovat s betonem nebo jiným alternativním materiálem. Následné zřícení Trajánova sloupu se stalo jedním z důvodů vyvrcholení postupně se zhoršujících vztahů mezi knížetem a stavebním ředitelem, což skončilo na Hardtmuthovu žádost jeho odchodem z knížecích služeb k 1. dubnu 1812.¹¹⁾

Po zřícení Trajánova sloupu nedošlo již k jeho opětovné realizaci, ale místo něj Hardtmuth navrhl knížeti z Liechtensteina, dopisem ze dne 28. října t. r., tzv. Pyramidu:

„Slavná knížecí dvorní kanceláři!

V přílohách posílám nákresy fasády a profilu nově stavěné Pyramidy, na Anninger Bergu na panství Liechtenstein spolu s roz-

počtem ve výši 52895 zlatých 55 ½ krejcaru. Nyní je přáním a zadáním Jeho Jasnosti, našeho milostivého knížete, aby pro toto stavební místo byly ke stavbě Pyramidy zhotoveny sloupy. Podepsaný nebude muset tento stavební objekt podruhé navštívit a může brzo obrátit pozornost k domu na Schüttlu [pozn. podtrženo autorem], o němž má čest uctivě podat nepříznivou zprávu.

Celá Pyramida je zvnějšku obložena, margaretskými kamennými kvádry (a to minimálně 484 kubickými stopami – pozn. autora), sloupy a galerie jsou též zhotoveny

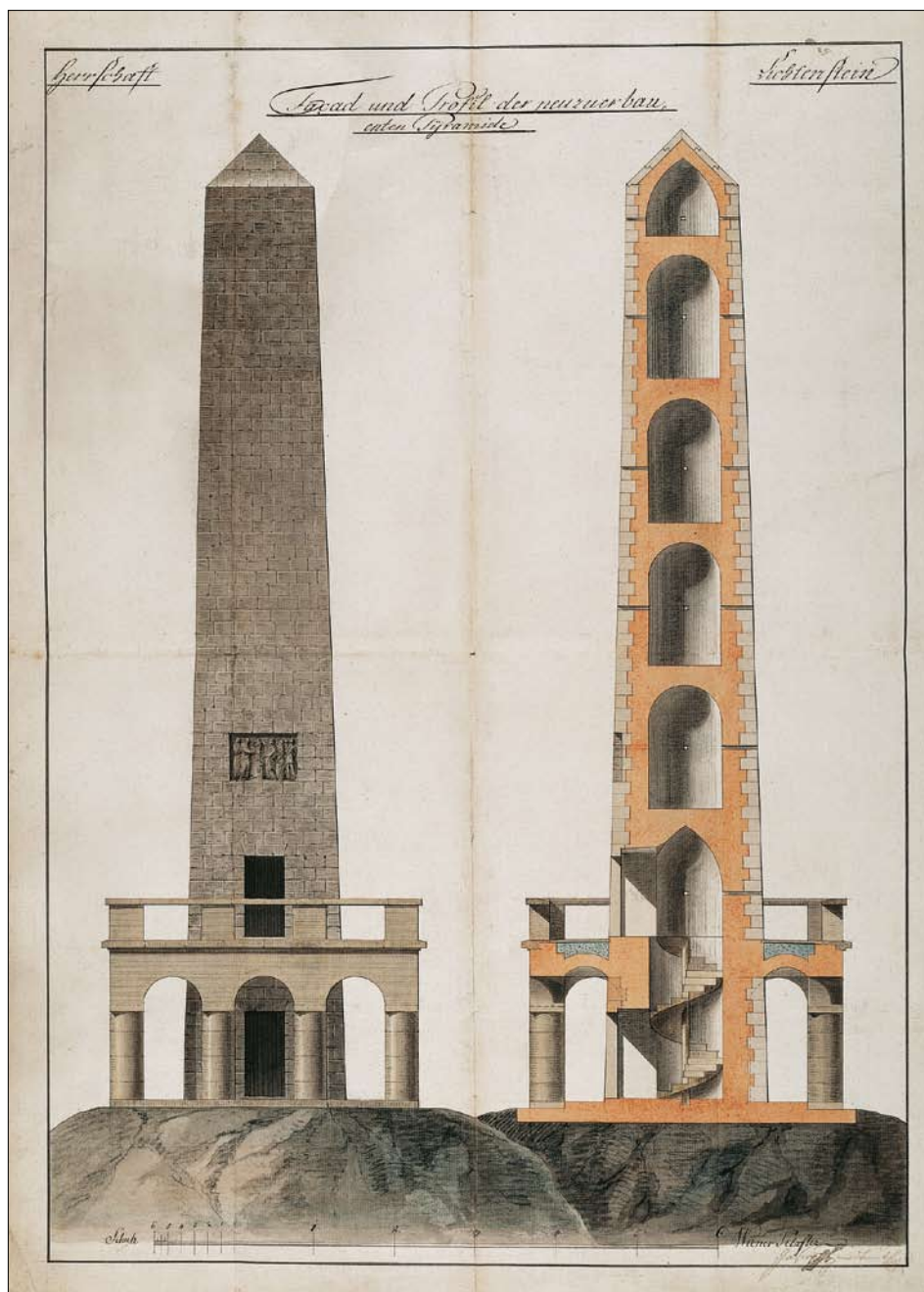

Obr. 1: Návrh Trajánova sloupu, bez datace a signatury – Joseph Hardtmuth 1810/1811 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv.-Nr. PK 558).

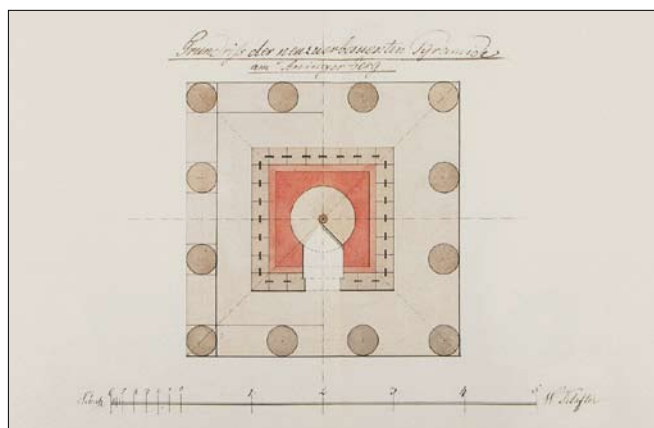
10) G. Wilhelm, 1990, o. c. v pozn. 5, s. 96. Autor uvádí jako datum zřícení sloupu 8. srpen (?), tedy stejné datum, kdy Hardtmuth vypracoval stavební rozpočet.

11) SL-HA, HK [Hofkanzlei], Alte Registratur, fasc. L 5-7/20, nefol., stavební záležitosti panství Liechtenstein a Sparbach. Za možnost studia rozsáhlého archivního materiálu v Knížecím rodinném archivu

knížete z Liechtensteina ve Vídni by autor na tomto místě rád poděkoval panu Dr. Arthuru Stögmannerovi a za obrazový materiál panu Mag. Michaelu Schwellerovi. Za pomoc s překlady a interpretací následně autor děkuje Mgr. Daliboru Hodečkovi, PhDr. Tomáši Jeřábkoví a Mgr. Lence Šabatové.

Obr. 2: Plán fasády a řezu Pyramidy na panství Liechtenstein, Joseph Hardtmuth 1811 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv.-Nr. PK 821).

Obr. 3: Půdorysné řešení Pyramidy na kopci Klein Anninberg, bez datace a signatury – Joseph Hardtmuth 1811 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv.-Nr. PK 820).

zcela z téhož kamene. Vnitřní zdi a klenby jsou cihlové, přičemž zde musí být použit též lomový kámen.

K dalšímu vedení této stavby musí být určen zkušený polír, který od mistra převezme pomocníky, což tento mistr musí strpět...

Ve Vídni, dne 28. října 1811, Joseph Hardtmuth¹²⁾

Ke své žádosti vyjma plánů (Façad und Profil der neuzeubauenten Pijramide/Herrschafft Liechtenstein a Grundriss der neuzeubauenten Pijramide am Anningerberg) připojil i výkaz stavebního rozpočtu,¹³⁾ počítající s celkovou částkou 52 895 zl. 55 ½ kr., přičemž:

Zednické a pomocné práce –	
8643 zl. 28 ½ kr.	
Materiál (včetně 50 000 ks	
zdicích cihel, 350 měřic	
vápna či 140 fůr písku) –	
8742 zl. 12 kr.	
Kamenické práce –	
27 895 zl. 15 kr.	
Kovářské práce –	7 325 zl.
Stolařské práce –	180 zl.
Zámečnické práce –	110 zl.
Celkem – 52 895 zl. 55 ½ kr. ¹⁴⁾	

V tomto případě architekt Joseph Hardtmuth navrhl onu Pyramidu v podobě mohutného obelisku, ukrývající v sobě stejně jako Trajánův sloup vřetenovité schodiště, vedoucí na vyhlídkovou plošinu s kamenným zábradlím v prvním patře. Zadání tedy zůstalo nezměněno – stavba plnící funkci rozhledny v mödlingské krajině

„středověkých hradů“. Tedy jeden z dominantních bodů a vyhledávané místo prvních turistů, a zároveň i místo zmíněné rodové paměti, oslavující v určité míře knížecí rod skrze zadavatele stavby. Vedle reprezentativní stránky měla být zachována i její další rovina, a tou je rovina memoriální. Objekt sice připomíná mohutný obelisk, ale jeho název odkazuje na tajemnou starověkou nilskou civilizaci a na hrobky jejích egyptských faraónů.

Jak ve své žádosti uvedl sám architekt, jádro celé stavby mělo být vyzděno ze zdicích cihel a následně obloženo kamenem. Ze stejného typu kamene mělo být zhoto-

12) Tamtéž (překlad).

13) SL-HA, o. c. v pozn. 7, Inv. Nr. PK 820, Grundriss der neuzeubauenten Pijramide am Anningerberg, bez datace a signatury, Hardtmuth 1811; Inv. Nr. PK 821, Façad und Profil der neuzeubauenten Pijramide/Herrschafft Liechtenstein, Hardtmuth 1811.

14) SL-HA, o. c. v pozn. 11.

veno i 12 sloupů, vytvářejících čtvercovou předsíň, jež měly obklopovat celý obelisk a vždy po třech obloucích rámovat vstupní prostor a zároveň nést váhu kamenného zábradlí vyhlídkové terasy v prvním patře. Hardtmuth v této stavbě tak skloubil egyptský motiv s antickou tradicí. Monumentální „kamenný“ obelisk s navrženou obdélníkovou basrelífní výzdobou na průčelí stavby, u které se dají předpokládat postavy v antických rouchách, obepíná 12 kamenných sloupů bez hlavic a patic, zakončených nikoli kládem s frontonem a tympanonem, ale oblouky nesoucími terasu rozhledny. Význění celého díla je pak možné vnímat i jako porážku kdysi mocné egyptské říše římskou (antickou) kulturou po vyhrané námořní bitvě u Actia, čímž zároveň došlo ke spojení a obohacení obou kultur.¹⁵⁾ Celkově svým provedením může Pyramida více či méně připomínat Hardtmuthovu starší realizovanou stavbu – mešitu s minaretem v lednickém parku.¹⁶⁾

Přesto však stavba Pyramidy-obelisku nebyla nikdy realizována. Bylo to zapříčiněno primárně vysokými pořizovacími náklady, které navíc byly vyšší než u stavby Trajánova sloupu a již tehdy kníže požadoval jejich snížení. Dopisem s datem 30. října 1811 tak byly veškeré započaté práce ukončeny. Následně nařízením ze dne 16. listopadu 1811 měla být poškozená strana Trajánova sloupu, z důvodu neustále se zhoršujícího počasí, přikryta co nejrychleji šindelem. Podřízený úřad měl tedy bez prodlení připravit všechny nezbytnosti, přičemž znovu bylo důrazně připomenuto, že daný příkaz měl být horlivě uposlechnut, poněvadž „každá neopatrnost může mít za následek neblahé důsledky. O tom nechť je okamžitě vyrozuměn pan purkrabí Axter.“¹⁷⁾

Po odchodu Josepha Hardtmutha z knížecích služeb se novým stavebním ředitelem stal architekt Joseph (Georg) Kornhäusel, jenž setrval ve své funkci do 25. srpna 1818.¹⁸⁾ Ten měl již poslední březnový den roku 1812 navštívit jak vichřicí poničený chrám, tak trosky zříceného Trajánova sloupu.¹⁹⁾ V případě první stavby vyprojektoval nové plány pozdějšího Husarského chrámu, v případě trosk druhého objektu dokonce hrad, nazývaný jako Trója,²⁰⁾ později

Obr. 4: Pohled na letohrádek ve vídeňském Schüttlu a přilehlé stáje, kvaš, Franz Ferdinand Runk kolem roku 1820 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv.-Nr. PK 595).

jako Fénixův hrad (Phönixburg), ale i „Dáblovy kameny“ (Taufelsteines). Výklad prvního názvu je zřejmý – pozůstatky hrdého města krále Priama, známého z Homérových eposů, které odolávalo svým dobyvatelům dlouhých deset let, než po letech bojů a útrap způsobilo přijetí danajského daru jeho zkázu. Druhý název budovy bývá interpretován jakožto symbol vítězství, jako památka „vzkříšení“ rakouské monarchie a překonání politického ponížení během napoleonských válek, kterých se sám kníže Jan I. Josef do roku 1810 aktivně účastnil. Poslední název odpovídá nejvíce duchu tehdejšího romantismu propojeného s lidovou fantazií.²¹⁾

Tato nová nástupnická, ale dnes taktéž neexistující budova,²²⁾ byla dokončena v roce 1813. Jak dokládají dobové ikonografické prameny, Kornhäusel ji pojal jako klenutou, umělou zříceninu středověkého hradu, kdy využil torza zříceného sloupu nově přestavěného na centrální „stale-tou“, rozpadlou hranolovou věž s gotickými lomenými okny, sloužící nepochybně jako rozhledna do krajiny. Ta byla následně obehnaná pozůstatkem rozpadající se hradby.²³⁾

Stavba na kopci Klein Anninger, nacházející se u obce Hinterbrühl u dolnorakouského Mödlingu, tak prošla až neobvyklou stavební etapou. Nejprve architekt Joseph Hardtmuth navrhl a podle jeho plánů se následně začal realizovat tzv. Trajánův sloup, vycházející ze stejnojmenného oslavného památníku a zároveň mauzolea římského adoptivního císaře z období Principátu.²⁴⁾ Po zřícení toho-

15) Srov. pozn. 13.

16) L. Konečný, Stavebně historický průzkum substrukce minaretu v letech 1989–1990, in: E. Kordiovský ed., Městečko Lednice. Brno 2004, s. 438–444, zde s. 439–440.

17) SL-HA, HK, Alte Registratur, fasc. L 5-7/20, nefol. a fasc. L 5-7/3, nefol., stavební záležitosti panství Liechtenstein a Sparbach. (překlad)

18) SL-HA, FA [Familienarchiv], karton 321, nefol., Joseph Kornhäusel.

19) SL-HA, HK, Alte Registratur, fasc. L 5-7/3, nefol., stavební záležitosti panství Liechtenstein a Sparbach.

20) H. Herzmsky, Joseph Kornhäusel. Eine Künstlermonographie. Dissertation zur Erlangung des Doktorgrades an der philosophischen Fakultät der Universität Wien. Wien 1964, s. 372.

21) R. Gröninger – Ch. Hlavac, Die Landschaftsgestaltung durch Fürst Johann I. von Liechtenstein, Hinterbrühl – Maria Enzersdorf a. G. – Mödling (Niederösterreich). Historische Recherche und Bestandsanalyse. Wien 2014, s. 69–74.

22) Tamtéž. Fénixův hrad zanikl po roce 1839; SL-HA, HA [Handschriftensammlung], kniha 2332, s. 144, náklady voluptuárních staveb 1819. Během truhlářských oprav probíhajících od 18. do 24. dubna 1819 se o objektu mluví jakožto o zřícenině na Anningeru.

23) Srov. SL-HA, Inv. Nr. GR 603, Liechtenstein, kvaš, F. F. Runk 1813 a přemalováno po roce 1820.

24) V. Zamarovský, Dějiny psané Římem. Praha 1967, s. 291–294. Srov. J. Bennett, o. c. v pozn. 8.

Obr. 5: Letohrádek na Schüttlu, akvarel, Thomas Ender kolem roku 1825 (Wien Museum, Wien, Inv. Nr. 63518).

to sloupu knížecí stavební ředitel Janovi I. Josefu knížeti z Liechtensteina navrhl stavbu zcela odlišnou – tzv. Pyramidu. Tedy egyptský monumentální obelisk s antikizujícími stavebními prvky, který ale stavebník zamítl. Architekt Joseph Kornhäusel využil ve svém projektu pozůstatky původního Trajánova sloupu, které zakomponoval do stavby umělých ruin jakéhosi dávného hradu. Jeho název se časem změnil. Z pozůstatků Homérova hrdého města Tróji se stal Fénixův hrad s odkazem na skutečnost, že stejně jako bájný pták Fénix se rodí ze svého vlastního popela, tak i rakouská monarchie po Napoleonově porážce opět povstala. A ačkoliv se jména i podoba stavby během let měnila, prvotní zadání zůstalo vždy zachováno.

LETOHRÁDEK NA SCHÜTTLU VE VÍDNI (S POZNÁMKOU K NEREALIZOVANÉMU STAVEBNÍMU VÝVOJI RYBNÍČNÍHO ZÁMEČKU U LEDNICE)

„Auch das schöne Lustgebäude sammt seinem Garten am sogenannten Schüttel in Prater nächst dem Wiener-Donau-Canale, dem Cirkus gegenüber, ist eine Schöpfung des Fürsten. Es empfiehlt sich durch die herrliche Lage. Es vereinigt ländliche Stille mit ländlichen Genüssen mitten im Geräusche den großen Stadt, und entspricht daher vollkommen seiner Aufschrift: *Agrestia miscet gaudia urbanis*. Er hat zu ebener Erde einen netten gewölbten Stall für 5 Kühe, Wohnungen für den Gartenaufseher und die Meyerinn, nebst einer schönen Stiege in das obere Geschoss, in dessen Mitte ein geräumiger Speisesaal sich befindet. Drey große bis auf den Fußboden reichende Fenster mit Brustwehren und oberhalb noch Mezzaninen erleuchten denselben, und dorische Säulen geben ihm keinen geringen Schmuck. Rechts und links von demselben sind noch 2 Nebenzimmer und 2 Cabinette. Von da führt eine kleine Stiege auf den 2. Stock in mehrere auf das geschmackvollste verzierte Mansarde-Zimmer, von denen man den Donau-Canal, mit dem größten Theile der Stadt,

auf der entgegengesetzten und den beyden Flügelseiten aber, den größten und belebtesten Theil des Prater mit seiner ganzen Haupt-Allee, und seinen schönsten Wiesen sammt den benachbarten Gebirgen von Wien übersieht. Gewiß gibt es keinen Punct im Prater mehr, der einem Lustgebäude solche Vortheile gewähren könnte, und der zugleich weder ganz abgeschnitten von den bewohnten Gegenden der Stadt, noch dem Geräusche und Getümmel des Praters ganz ausgesetzt ist. –

Die Länge des Gebäudes beträgt 10 Klafter 4 Schuh bey 6 Klafter Breite. Die Façade gegen den Prater-Cirkus hat einen Vorsprung mit Pilastern reich verziert und über dem Hauptge-

sims eine Ballustrade Der ziemlich weit ausgedehnte Garten vor demselben, bloß durch einen lichten Zaun von dem Prater getrennt, trägt nicht wenig zur Verschönerung des Ganzen bey. Am östlichen Ende desselben ließ der Fürst noch ein schönes Stallgebäude nebst einem Saal in der Mitte erbauen, von dem man durch Fenster rechts und links in die Abtheilung des Stalles sieht, deren jede auf 12 Pferde berechnet ist. Die Aussicht geht auf den Donau-Canal. Die Länge des Gebäudes beträgt 18 Klafter 4 Schuh, die Breite 4 Klafter. Von der Gartenseite des Gebäudes ist eine Sommer-Reitschule, und im Saale selbst sind meisterhafte Pferdegemälde aufgestellt.“²⁵⁾

Jak vyplývá z výše citovaného Hardtmuthova dopisu knížecí kanceláři ze dne 28. října 1811, architekt a stavební ředitel se měl kromě rozhledny na kopci Klein Anninger věnovat i realizaci domu ve vídeňském Schüttlu. Pozemek domu č. 32 na Schüttlu spolu s příslušnou domovní parcelou a rovněž se vzdálenějšími pozemky, se zahradou a ostatním příslušenstvím zakoupil Jan I. Josef kníže z Liechtensteina již v roce 1807, a to za 13 000 zl. vídeňské měny.²⁶⁾ Nicméně roztržka mezi stavebníkem a stavitelem, která vyvrcholila odchodem Josepha Hardtmutha z knížecích služeb, způsobila, že *Lusthaus am Schüttel* vznikl až podle plánů nového architekta a knížecího stavebního ředitele Josepha (Georga) Kornhäusela.

Stavební práce byly schváleny až sedm let po koupi parcely, dne 28. dubna 1814, přičemž již v tomto roce byla velká část hotová. Kamenické práce byly v režii sourozenců Jägerových, sochařské v režii sochařů Josepha Kliebra a Vogela, za malířské práce interiérů v roce 1815

25) J. H[aderer], Die schönsten Bauten und Gartenanlagen Seiner Durchlaucht des regierenden Fürsten Johann von Liechtenstein, Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst. 1829, Nr. 23, 20. 3., s. 179–184.

26) SL-HA, H [Herrschaftsarchivalien], karton 1211, nefol., Schüttl im Prater (Herrschaft Jägerzeile). Kvitance na uzavřené kupní a prodejní smlouvy pozemku, podepsána U. M. ve Vídni dne 5. května 1807.

dostal zaplacen malíř Bauhofer a Wenzel Burger. Celkem vyšla stavba zaokrouhleně na 35 000 zl. Následné povolení k bydlení bylo vydáno k 30. srpnu 1816, ale již od 1. listopadu 1815 byl dům osvobozen od daně na dobu 20 let.²⁷⁾

Zřejmě nejstarší popis právě hotové stavby pochází od prvního dvorního rady knížete Jana I. Josefa – Theobalda Wallascheka von Walberga ze dne 6. září 1816. Ten uvedl, že se letohrádek nacházel v parku na předměstí v Schüttlu na Jägerzeil č. 31 (sic!) a byl fasádou orientován proti „Circus Gymnasticus“ z jedné strany a proti hlavní aleji Prátru z druhé strany. (Vilový objekt měl ale výše uvedené čp. 32. Ještě za Janova života došlo k přečíslení na čp. 37 a později na čp. 12. Uvedené čp. 31 patřilo k lázeňské budově stojící za letohrádkem, která byla taktéž ve vlastnictví knížete. Původně měly lázně čp. 31, následně čp. 36 a 13. Jejím dlouholetým nájemcem byl jistý Sebastian Ohl, platící roční nájemné v hodnotě 800 zl. konvenční měny.²⁸⁾

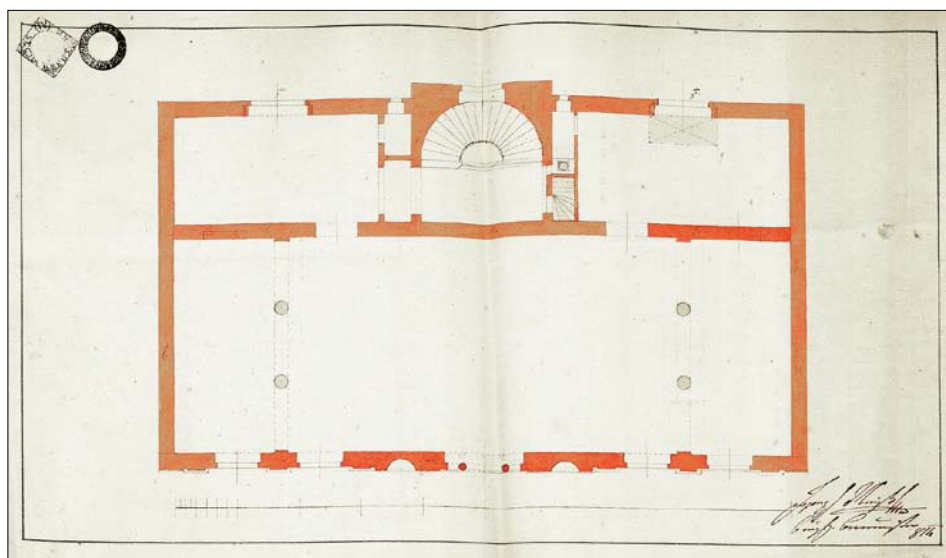
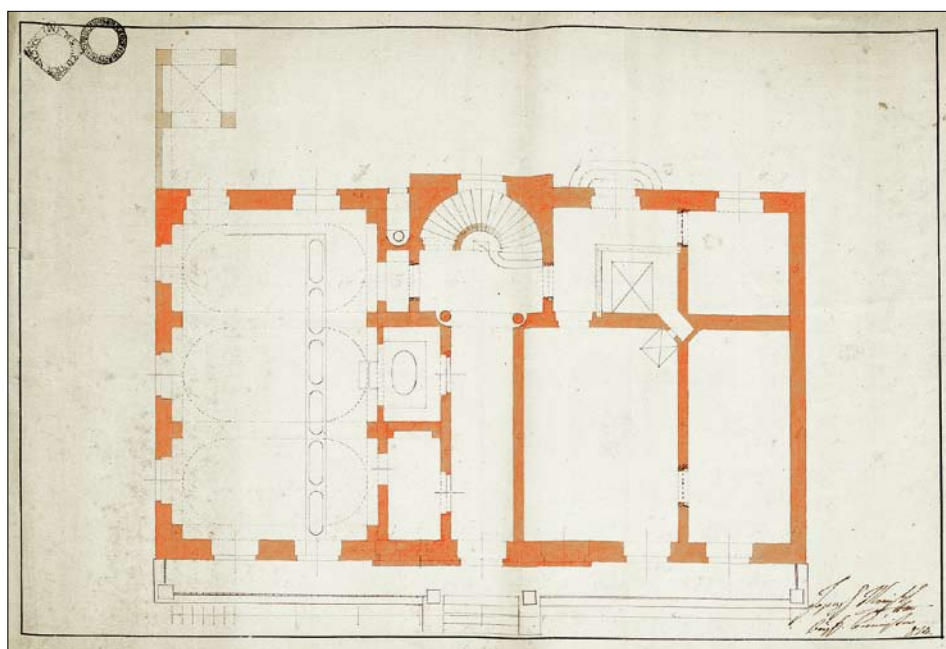
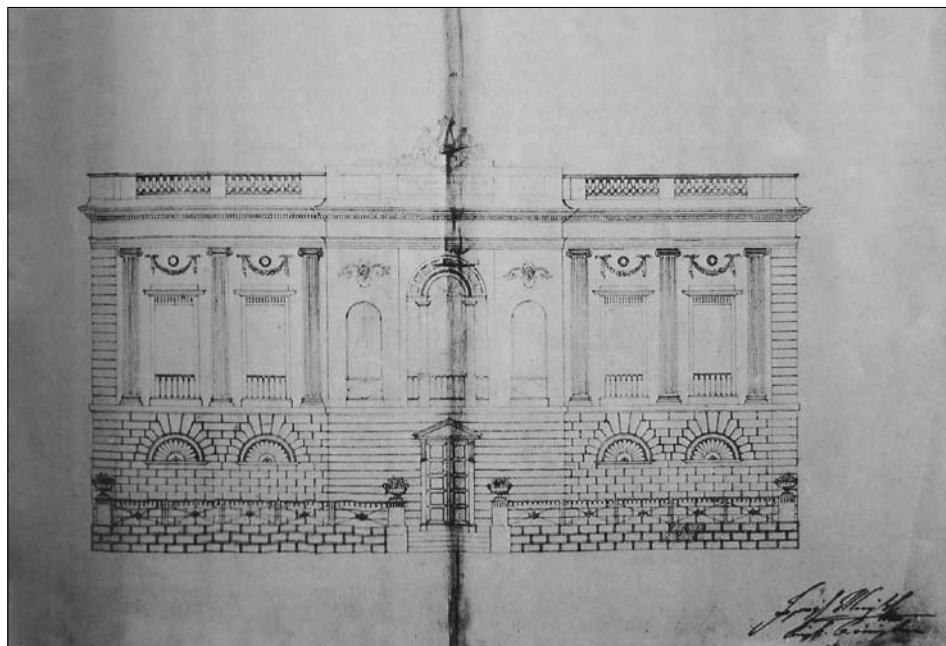
Po stranách zámečku protékala z jedné strany řeka Dunaj, z druhé strany pak stály lázně v Schüttlu. Samotný objekt byl zděný, střecha pokryta pálenými taškami a vnitřní stavební části sestávaly z:

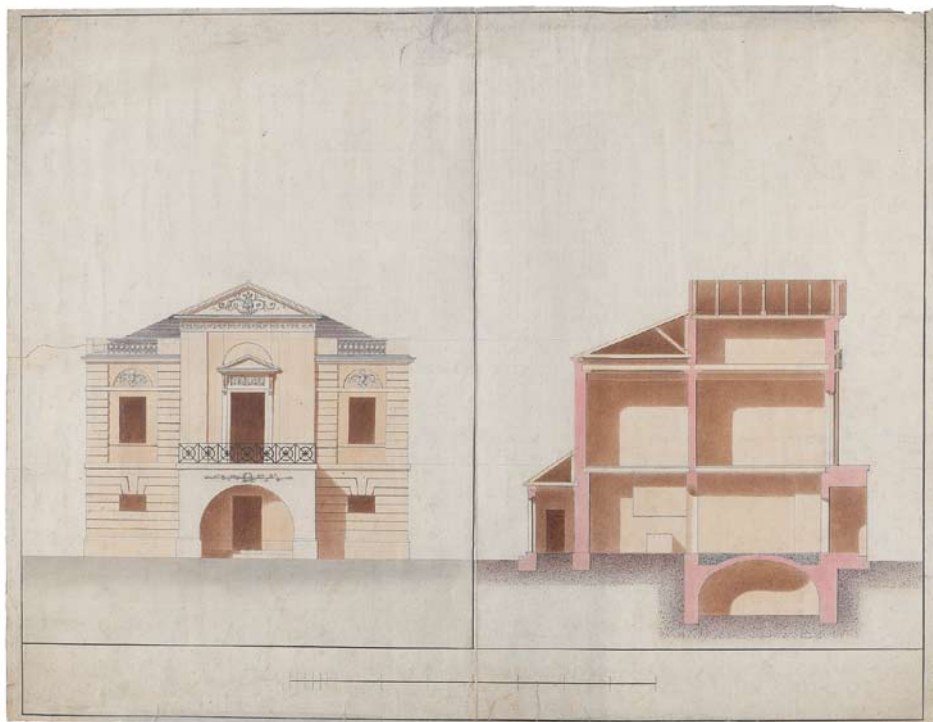
27) H. Herzmannsky, o. c. v pozn. 20, s. 120–121.

28) SL-HA, o. c. v pozn. 26. Později došlo ze strany knížete k navýšení ročního nájemného. Z mladší korespondence se taktéž dochovala zpráva o zakoupení a dodání semen rostlin, které převzali dva dvorští zahradníci v Schüttlu. Jednalo se o: 70 liber francouzské rýže po 19 krejcarech (tj. 0,56 kg za 22 zl. 10 kr.) a 70 liber štýrského jetele po 14 krejcarech, tedy za 16 zl. 20 kr. konvenční měny. Celková suma za dodanou rýží a jetel 38 zl. 30 kr., podepsán Johann Swoboda, městský obchodník se semeny, ve Vídni, dne 2. června 1830.

Obr. 6: Plán fasády (převzato z: W. G. Rizzi, o. c. v pozn. 30, s. 27).

Obr. 7: Půdorysný plán přízemí a prvního patra, Joseph Meißl 1814 (WSLA, Unterkammeramt, A33 Jägerzeile K. Nr. 12).

Obr. 8: Nárys a půdorys letohrádku u Prostředního rybníka, bez datace a signatury – Joseph Kornhäusel 1814 (MZA, fond F 115, inv. č. 4369).

a) podzemní části (respektive pod základní uliční úroveň terénu), kde se nacházel jeden velmi malý sklep, dále zahrada s parkovou úpravou.

b) v přízemí se nacházel průjezd, hlavní schodiště vedlo vpravo do malého bytu, který tvořil jeden pokoj, jedna komora, spíže a kuchyně, vlevo od průjezdu byla stáj pro šest krav, jedna malá komora na trávu a retiráda (tj. odpočinkový pokoj).

c) v prvním poschodí se nacházel jeden malý sál se dvěma bočními pokoji a dvěma předpokoji, vše bylo vytápěné a ani zde nechyběla jedna retiráda. Ze sálu vedlo jedno malé schodiště do nevytápěného prostoru pod střechou, který sloužil pro výhled do okolní krajiny.

Kromě toho k zámětku náležely vedlejší budovy, a sice jedna zděná pálenou taškovou krytinou přikrytá kočárovna, dále jeden kurník pro drůbež, a také jeden seník. Mimo to se v areálu nacházela studna a malý sklep na uchovávání mléka.²⁹⁾ Theobaldovu zprávu je možné porovnat a případně doplnit jednak za pomoci Hadererova mladšího popisu (1829), jednak stavebních plánů (půdorys přízemí a prvního patra – dochováno v originálu a fasáda hlavního průčelí – dochováno v černobílé kopii). Ty navíc nejsou signovány architektem Kornhäuselem, ale měšťanským stavebním mistrem Josephem Meißlem s datací 1814!³⁰⁾

Z Hadererova popisu a z plánu přízemí je patrné, že největší místností celého bytu v přední části vpravo od krásného schodiště, byl obytný pokoj pro zahradníka a hospodářskou správkyni. (Spojený dveřmi se sousední,

užší místností.) V zadní části domu se nacházela kuchyně, ve které je zachycena podesta ohniště s dymníkem, odkud byla vytápěna kamna ve zmíněném vedlejším obytném pokoji. Z kuchyně vedly dveře do zahrady, ale naopak v místnosti chybělo okno. To se nacházelo až v přiléhající světnici o čtvercovém půdorysu. Celkově byly prostory přízemní obytné části, kde nechyběla ani latrína, osvětleny třemi okny – dvěma osazenými v hlavním, východním průčelí a jedním směřujícím do zahrady. Do stájí pro šest krav pak bylo přiváděno světlo skrze sedm oken (po dvou okenních osách na východním čili hlavním a na západním čili zahradním průčelí a po třech okenních osách na jižní straně). První patro bylo vyhrazeno nepochybně pro reprezentativní menší jídelní sál zdobený čtyřmi dórskými sloupy a osvětlený opět čtyřmi

velkými francouzskými okny v hlavním průčelí. Po jednom okně směrem do zahrady byly osvětleny i dvě menší místnosti, nacházející se po pravé a levé straně dominantního schodiště. Jiné, neveliké schodiště dále vedlo do podkrovního patra, kde se nacházely opět malé, vkusně zařízené pokoje a odkud byl výhled na dunajský kanál a velkou část města Vídně, nacházející se přes řeku.

Čelní fasádě této dvoupatrační budovy dominoval vystupující centrální rizalit, zakončený atikou. Výrazným prvkem se stalo středové francouzské okno s edikulou, zdobenou dvěma sloupy v jónském řádu. Po pravé a po levé straně byly umístěny niky, ukrývající sochu panenské bohyně lovu Diany a bohyně úrody Ceres. Tedy i zde vzdal kníže Jan I. Josef hold jak oblíbenému lovu a přírodě, tak i zemědělské produkci jakožto zdroji příjmů. Nad těmito výklenky nechyběly rozvaliny. Zbývající část fasády byla architektonicky řešena dvěma okenními osami, s francouzskými okny v prvním patře a půlkruhovými v přízemí, po obou stranách centrálního rizalitu. Tyto okenní osy byly následně členěny pilastry s jónskými hlavicemi a nad okenními římsami ozdobeny festony a girlandou (tj. věncovím). V přízemní části vstupní dveře ukončoval trojúhelníkový štít a na nárožích nechybělo bosování. Celá délka fasády byla následně zakončena balustrádovou atikou, zakrývajícím valbovou střechu, již vévodil nápis s datací: EXSTRUCTUM/AGRESTIA MISCET GAUDIA URBANIS/1816 čili POTĚCHY VESNICKÉ SE MÍSÍ S POTĚCHAMI MĚSTSKÝMI. Nad ním se nacházely dvě postavy putti jakožto štítonošů, držící nikoli erb knížecího rodu Liechtensteinů, ale iniciály stavebníka FJ – tedy Fürst Johann von Liechtenstein. Tím nápis stručně a výstižně shrnul význam celé stavby, ukrývající v přízemí jak „vesnické“ stáje pro dobytek s bytem správce, tak „městský“ reprezentativní jídelní sál s výhledem skrze francouzská

29) Tamtéž. Srov. SL-HA, H, karton 1212, nefol., Schüttel.

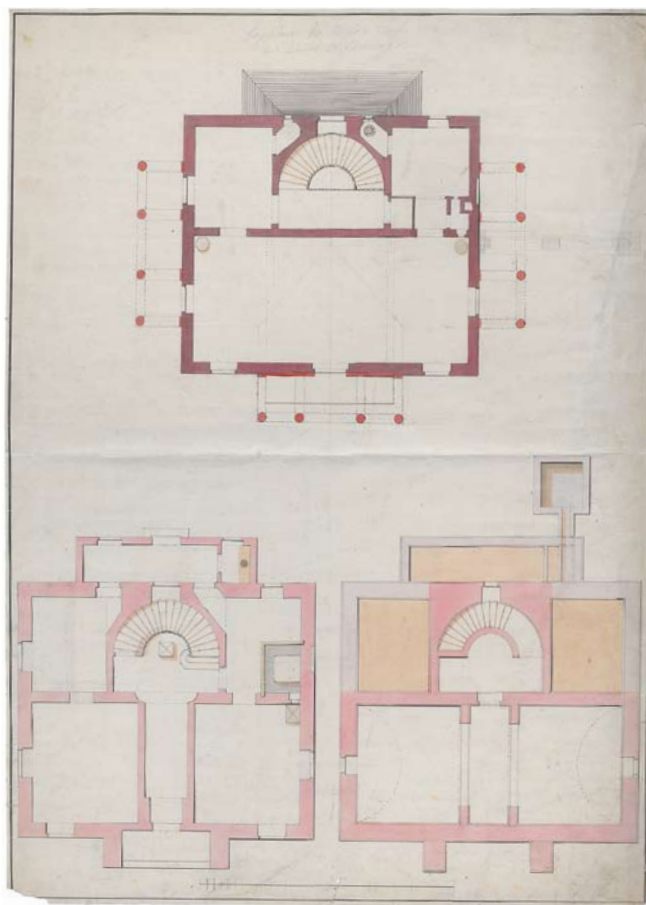
30) Wiener Stadt und Landesarchiv (dále jen WStLA); UKA [Unterkammeramt], Bauamt, A33, Jägerzeile 12, Plann Nr. 1 a 2; W. G. Rizzi, Joseph Kornhäusels Wiener Bauten für den Fürsten Liechtenstein, Alte und moderne Kunst 22, Heft 152, 1977, s. 23–29.

okna do vídeňského Prateru. Knížecí iniciály suplující rodový erb pak již jen zdůraznily to, co muselo být tehdejší vysoké vídeňské společnosti známo. Tedy, že tento letohrádek si nechal vystavět kníže z Liechtensteina.³¹⁾

Celá osově souměrná vila, 10 sáhů a 4 stopy (asi 20,2 m) dlouhá a 6 sáhů (asi 11,4 m) široká,³²⁾ byla klasickým příkladem (neo)klasicistního vídeňského architekta Josepha Kornhäusela. Pro tyto (neo)klasicistní proporce čerpal autor nepochybně inspirační zdroje z francouzské revoluční architektury, ale i z děl italského architekta Andrey Palladia. Kornhäusel taktéž zúročil zkušenosti ze svých předešlých projektů domů v Badenu u Vídně, jakými byly například Jägerův dům č. p. 8 na Theresiengasse, nebo zemský dům Karla hraběte Esterházy na rohu Divadelního náměstí (Theaterplatz 1) a Pfarrgasse 7. Svým provedením je pak letohrádek-vila nejbližší podobná Rybníčnímu záměčku mezi moravskou Lednicí a tehdejšími dolnorakouskými Valticemi, v krajinné kompozici dnešního Lednicko-valtického areálu. A to rozhodně ne náhodou, neboť jak vila čili letohrádek na Schüttlu, tak Rybníční záměček vznikly ve stejném časovém období (tj. 1814–1816) podle plánů stejného architekta Kornhäusela.³³⁾

„Diesem Gebäude gegenüber auf dem entgegengesetzten Ufer desselben Teiches liegt noch etwas höher das sogenannte Jägerhaus am Teiche, eigentlich ein Saalgebäude, welches ein Viereck bildet mit einem Stockwerke, an das sich zu beyden Seiten Arkaden mit 5 Bogenöffnungen anschließen. Die innere Eintheilung besteht zu ebener Erde aus einer Wohnung ursprünglich für einen Jäger, nun für einen Gärtner bestimmt. Diese Wohnung ist auf der Rückseite angebracht. Von der vordern oder Teich-Seite führt der Eingang durch ein in der Mitte angebrachtes Thor zu einem Vestibul, von da über eine freye halbrunde Stiege in den ersten Stock zuerst durch ein Vorzimmer, dann in einen Saal mit 5 Fenstern und einem Balkon, auf dem man eine der freundlichsten Aussichten genießt, denn einen schönern Wasserspiegel, der zugleich mit solchen Umgebungen und Gruppierungen ausgeschmückt ist, wird man nicht leicht irgendwo antreffen. An den Saal stößt noch ein Cabinet an. Der Bau desselben fällt in das Jahr 1816.“

Plány Rybníčního záměčku (*Jägerhaus*, *Jagdschloß am Teiche* nebo *Teichsalett*) byly předloženy ke schválení 12. listopadu 1814, přičemž stavební práce po úpravě terénu započaly o rok později a byly ukončeny v roce 1816.³⁴⁾ Dá se předpokládat, že jejich vedením byl pověřen architekt Joseph Poppelack.³⁵⁾ Na břehu Prostředního rybníka tak vznikla nevelká podsklepená vilová stavba s pohledovými vazbami na Nový dvůr a mladší chrám

Obr. 9: Půdorysné řešení Rybníčního záměčku u Prostředního rybníka se zachycením Engelem navržených nových lodžii z roku 1822; samotný plán bez datace a signatury (MZA, fond F 115, inv. č. 4367).

Tří Grácií přes hladinu rybníka. Podobně jako byl letohrádek v Schüttlu tak i Rybníční záměček je stavbou na pravidelném půdorysu s představeným centrálním rizalitem, jež je v prvním patře na arkádě ozdoben vysunutým vyhlídkovým balkónem. Ústřední rizalit zakončuje trojúhelníkový štít se štukovými rozvilinami a ústředním motivem harfy, který vynáší kladí s meandry ve vlysu. Boční trakty, zdobené francouzskými okny s obdélnými suprafenestrami a jednoduchým bosováním v omítce přetínané plochou kordonovou a nadokenní římsou, následně zakončuje kuželová balustráda, skrývající sedlovou střechu. V přízemí se původně nacházel byt pro myslivce, později zahradníka. Stejně jako v případě vídeňského letohrádku, i zde se nacházela a dodnes nachází vstupní hala s půlkruhovým schodištěm vedoucím do patra. To ukrývá velký sál s dekorativní výmalbou, za nímž jsou v nárožích dva kabinety. Na severní straně se ještě nachází nevelká předsíní krytá pultovou střechou. A podobně jako v případě Kornhäuselových staveb ve Vídni nebo v Badenu u Vídně, i u budovy na břehu jednoho z lednických rybníků, je patrný značný kontrast mezi členěným hlavním a strohým zadním (zahradním či dvorním) průčelím.³⁶⁾ Kornhäuselem navržený Rybníční záměček měl jen pár let po architektově odchodu z knížecích služeb projít rozsáhlejší stavební úpravou.

31) Tamtéž. Srov. SL-HA, Inv. Nr. GR 595, Pohled na letohrádek ve vídeňském Schüttlu, kvaš, F. F. Runk kolem roku 1820; Inv. Nr. GR 2980, Palais du P. de Lichtenstein, lept, N. Bittner podle F. Wolfa 1832; Wien Museum, Wien, Inv. Nr. 63518, Letohrádek na Schüttlu, akvarel, T. Ender kolem r. 1825.

32) J. H[aderer], o. c. v pozn. 25.

33) W. G. Rizzi, o. c. v pozn. 30. Srov. J. Kräftner (Hrsg.), Im Schatten der Weilburg. Baden im Biedermaier. (Ausstellung d. Stadtgemeinde Baden im Frauenbad vom 23. September 1988 - bis 31. Jänner 1989). Baden 1988.

34) H. Herzmannsky, o. c. v pozn. 20, s. 122–124.

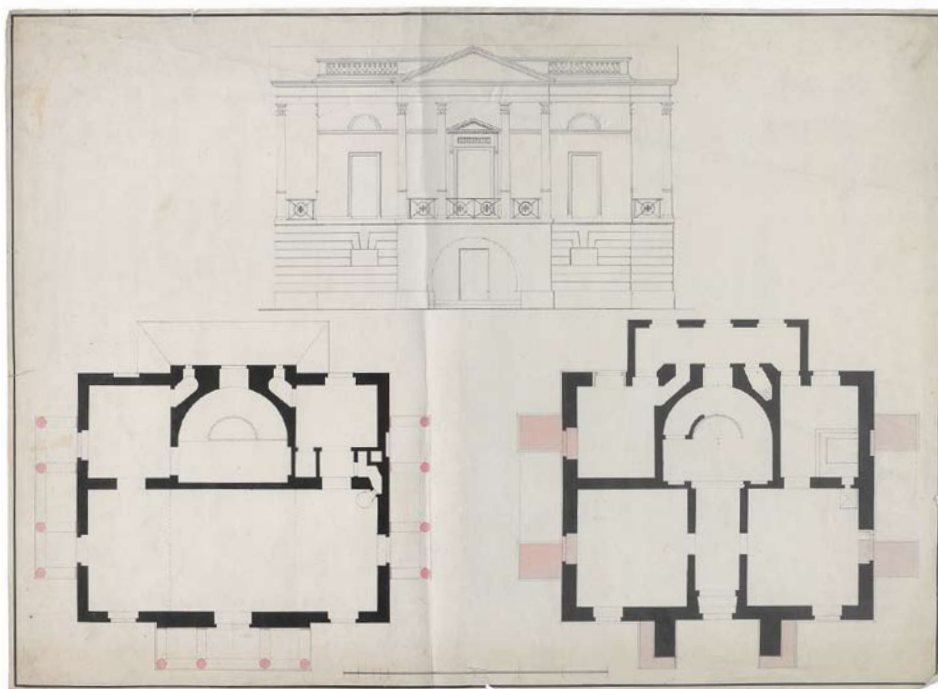
35) M. Konečný ed., Vitruvius Moravicus. Neoklasicistní aristokratická architektura na Moravě a ve Slezsku po roce 1800. Kroměříž 2015, s. 165–170.

36) Tamtéž; P. Borský, Rybníční záměček v Lednicko-valtickém areálu (poznámka ke stavebnímu vývoji), Průzkumy památek XI, č. 1, 2004, s. 183–188.

K datu 8. března roku 1822 byl totiž v Lednici vypracován předběžný rozpočet na přestavbu Rybníčního záměčku u Prostředního rybníka. Podle zamýšleného projektu mělo dojít k výstavbě dvou nových lodžii s balkony na obou straně stavby a k podobně zamýšlené úpravě starého stavu v centrálním rizalitu. Tyto nové lodžie měly být tvořeny čtyřmi sloupy tvořícími portikus a zdobeny nesoucím kladím s frontonem. Za kolem běžící střešní balustrádou měla být ukryta šindelová krytina. Trámoví portiku mělo být dřevěné stejně jako stojící sloupy. Naproti tomu lizény však měly být zděné. Stará hlavní zeď se měla přibližně v rozsahu pěti stop (asi 1,60 m) strhnout a nově, přepychově vystavět. Nově se měl zhotovit i krov ve dvou postranních částech. Denní mzda zednických a tesařských tovaryšů byla rozpočtena na 1 zl. 12 kr., nádeníků na 36 kr. Celkem předběžný rozpočet vypadal následovně:³⁷⁾

Zednické a pomocné práce –	1 173 zl. 37 kr. 2 d.
Materiál –	2 522 zl. 40 kr.
Kamenické práce –	689 zl. 45 kr.
Tesařské práce –	485 zl. 42 kr. 2 d.
Materiál –	737 zl. 24 kr.

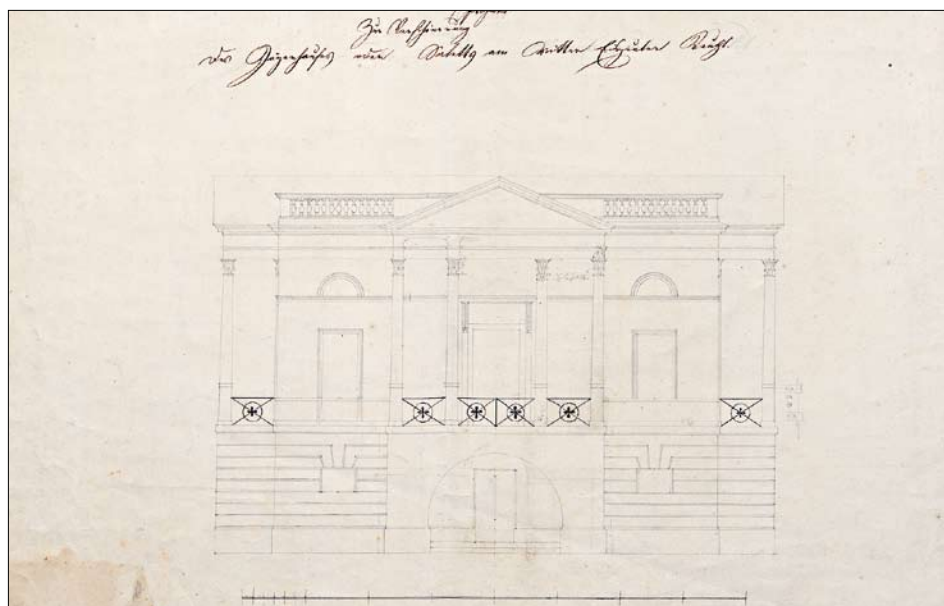
37) Moravský zemský archiv v Brně (dále jen MZA), fond F 115 Lichtenštejnský stavební úřad Lednice, karton 85, fol. 132r–149v, předběžný rozpočet na přestavbu Rybníčního záměčku u Prostředního rybníka 1822. Suma 8 denárů čili čtvrtkrejcarů není do celkové sumy započítána! Po následném sečtení jde o celkovou částku 7714 zl. 39 kr.

Obr. 10: Nárys a půdorys Engelova projektu zvelebení letohrádku neboli Saletu Prostředního rybníka z roku 1822; samotný plán bez datace a signatury (MZA, fond F 115, inv. č. 4368).

Stolařské práce –	434 zl. 32 kr. 2 d.
Materiál –	224 zl. 30 kr.
Zámečnické práce –	415 zl.
Sklenářské práce –	20 kr.
Pokryvačské práce –	33 zl. 36 kr.
Klempířské práce –	592 zl. 3 kr.
Maliřské práce –	405 zl. 26 kr. 2 d.
Celkem –	7714 zl. 37 kr.

K této stavební dokumentaci se podařilo dohledat a identifikovat i nedatované a nesignované plány projektu zvelebení záměčku (*Projekt zur Verschönerung des Jägerhauses oder Sallets am Mittereigruber Teich*), které dokonale korespondují s výše uvedeným: rozšíření půdorysu přístavbou dvou lodžii k východní a západní straně záměčku a k odstranění centrálního rizalitu a k výstavbě další, v pořadí již třetí lodžie zastřešující balkón.³⁸⁾

Obr. 11: Plán Englem navrženého zvelebení Rybníčního záměčku u Prostředního rybníka z roku 1822, nárys hlavní fasády, samotný plán ale bez datace a signatury, (MZA, fond F 115, inv. č. 4370).

38) MZA, o. c. v pozn. 37, plány, inv. č. 4367, myslivna neboli letohrádek (Salett) u Středního rybníka, půdorys, kolor., bez datace a signatury (v inventáři fondu datováno kolem roku 1850); inv. č. 4368, letohrádek u Středního rybníka, nárys a půdorys, kolor., bez datace a signatury (v inventáři fondu datováno kolem roku 1856); inv. č. 4370, projekt na úpravu hájovny neboli letohrádku (Salett) u Středního rybníka, nárys čelního pohledu, tuš, bez datace a signatury (v inventáři fondu datováno kolem roku 1856); inv. č. 4369, letohrádek u Prostředního rybníka, nárys a půdorys, kolor., bez datace a signatury.

Obr. 12: Palác knížete z Liechtensteina na Schüttlu, lept, Norbert Bittner podle Franze Wolfa 1832 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv.-Nr. GR 2980).

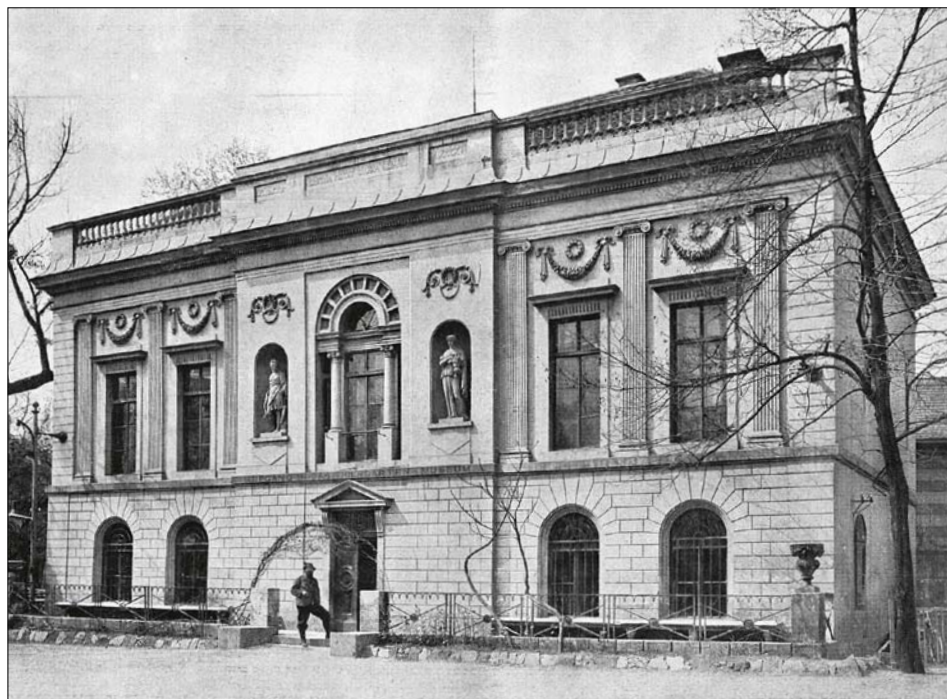
Plány je tedy možné datovat rokem 1822 a jejich autorství připsat architektovi (Josephu) Franzi Engelovi, který v roce 1819 nahradil ve funkci liechtensteinského stavebního ředitele Josepha Kornhäusela a ve funkci zůstal až do 1. ledna 1826.³⁹⁾ Nicméně tento návrh nebyl, zřejmě z důvodu vysokých nákladů, realizován, ale byl následně nahrazen nesporně levnější výstavbou arkád s pěti oblouky po obou stranách stavby. Ty měly zřejmě tvořit kulisu, rozšiřující obrys záměčku v hlavní pohledové ose, po dokončení Engela chrámu Tří Grácií na protější straně Prostředního rybníka. Novostavbu chrámu s kolonádou, ukrývající niky se sochami antických bohů a Múz, tak v pohledové ose přes hladinu rybníka doplnila dostavba Rybníčního záměčku. Ale ani tyto arkády nemohou již současní turisté a návštěvníci Lednicko-valtického areálu obdivovat, neboť k jejich odstranění došlo někdy před rokem 1840.⁴⁰⁾

Kornhäuselův Rybníční záměček ale zůstal zachován, na rozdíl od letohrádku na Schüttlu ve vídeňském Prateru. Již po smrti polního maršála Ja-

na I. Josefa z Liechtensteina († 20. 4. 1836) byl prodán vídeňskému městskému tesařskému mistru Christophu Hasenauerovi. Z tohoto období jsou známy dva nedatované stavební plány od Carla von Hasenauera, zachycující jak přístavbu menšího traktu za vstupním schodištěm, tak stavební úpravy v přízemí a v prvním patře domu. V zadní části přízemí došlo k probourání příčky mezi starou kuchyní a vedlejší menší místností, stejně jako se renovaci nevyhnuly ani oba obytné pokoje, kdy došlo k vybourání nového okna v severní, boční stěně. Taktéž se usnadnil přístup na latrínu a bývalé stáje pro dobytek změnily též svou funkci (došlo k zazdění dvou okenních os umístěných v západní čili zahradní stěně a tři jižní okenní osy byly přebudovány na vstupní dveře). V prvním patře zase došlo k odstranění dórských sloupů a místo nich k vystavění dvou nových zdí, čímž se zmenšil

prostor bývalého jídelního sálu. Touto interiérovou úpravou byly vytvořeny dva zcela nové pokoje, kdy navíc ten na pravé straně byl ještě k tomu propojen s původním menším kabinetem, ve kterém naopak následně došlo k zazdění jediného okna směřujícího do zahrady.⁴¹⁾

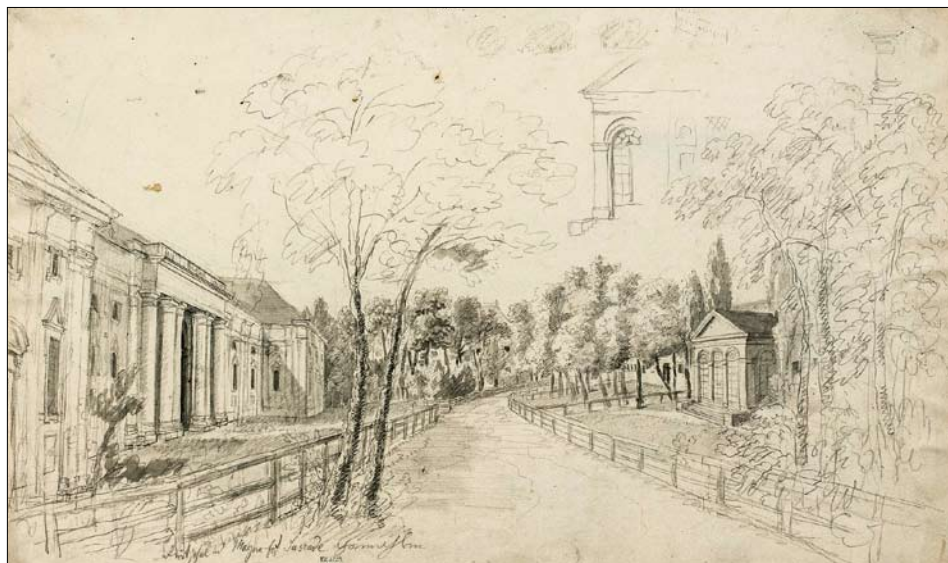
41) Albertina, Wien, Inv. Nr. CHA1122, Prater (Schüttel), Gartenpalais Liechtenstein, Wohn- und Wirtschaftsgebäude; Inv. Nr. CHA 1121,

Obr. 13: Dobová fotografie letohrádku (budovy muzea) na Schüttlu (převzato z: H. Fischel, o. c. v pozn. 42, Tafel Nr. 37).

39) SL-HA, HA, kniha 1267, Soupis úředníků 1787–1847.

40) P. Borský, o. c. v pozn. 36.

Obr. 14: Salet lednického poplužního dvora a zámecké jízdárny, skica, Franz Ferdinand Runk po roce 1820 (Kupferstichkabinett der Akademie der bildenden Künste Wien, Inv. Nr. HZ 11460).

Ve Wiener Bauindustrie-Zeitung z roku 1901 se o bývalém letohrádku na Schüttlu píše již jako o staré vile ve Vídeňské oboře, ve které se nacházelo muzeum (*Thiergarten-Museum*).⁴²⁾ O devět let později v roce 1910 došlo ke stržení budovy.⁴³⁾

SALET ŠVÝCARSKÉ STÁJE V LEDNICI (S POZNÁMKAMI K SALETU V HOHENAU, U HRADU MÖDLING, VE VALTICKÉ BAŽANTNICI A K VYHLÍDKOVÉMU PAVILONU NA LEOPOLDSBERGU)

„An die vordere Fronte des Mayerhofes von Eisgrub wurde ein Saalgebäude im Erdgeschoße angebaut, mit einem Vorsprung und 5 Bogenfenstern – 3 vorwärts und 2 seitwärts – Der innere Saal bildet ein längliches Viereck mit 3 Glaswänden rechts und links, aus denen man beyde Abtheilungen des großen schönen Schweizerstalles übersehen kann.“⁴⁴⁾

V letech 1809–1810 byla podle plánů architekta Hardtmutha realizována přestavba poplužního dvora známého jako Nový dvůr (*Neuhof*). Tento vzorový a zároveň reprezentativní statek, nacházející se na katastru města Břeclav-Charvátská Nová Ves a současně na bývalém valtickém panství, ale nebyl jediným prototypem příkladného hospodářského dvora se stájemi.⁴⁵⁾ O čemž již v roce 1829 informoval čtenáře knížecí vychovatel Haderer na stránkách tehdy oblíbeného kulturního revue *Neues Archiv für Geschichte, Staatenkunde, Literatur und Kunst*, citovaný výše.

Prater (Schüttel), Gartenpalais Liechtenstein, Aufriss (online), dostupné na: Sammlungen Online <http://www.albertina.at/Sammlungenonline> (citováno 1. 8. 2019).

42) H. Fischel, Alte Villa im Wiener Thiergarten, Wiener Bauindustrie Zeitung 18, Nr. 19, 7. 2. 1901, s. 162–163, Tafel Nr. 37.

43) B. Nezval, Joseph Kornhäusel. Lustschlösser und Theater. Horn 2010, s. 55.

44) J. H[aderer], o. c. v pozn. 25.

45) D. Černoušková, Nový dvůr v Lednicko-valtickém areálu, Průzkumy památek XI, č. 1, 2004, s. 173–182.

Samotná snaha o (sebe) reprezentaci skrze voluptuární, ale i utilitární stavby nebyla otázkou jen knížecí rodiny z Liechtensteina. Objekty často nazývané jako holandský selský dům nebo holandský statek je možné nalézt například v parcích Krásný dvůr u Podbořan či Veltrusy (z časově mladších příkladů je možné uvést například Maxův dvůr v Kroměříži). Nicméně i v případě hospodářských stavení šlo o celoevropský fenomén. Z francouzského prostředí může jako příklad posloužit nepochybně světoznámý statek královny Marie Antoinetty *Hameau de la Reine* ve Versailles. Mezi první ideální statky se pak řadí *Woburn Farm*,

který na svém panství v Anglii realizoval již ve 30. letech 18. století Philip Southcote. Případně opět z francouzského prostředí umělá vesnička *Hamenau de Chantilly*, kterou v souladu s rousseauovským návratem k přírodě vybudoval v polovině 70. let 18. století Louis Joseph vévoda Condé.⁴⁶⁾

Ideální podoby těchto reprezentativních vzorových statků nemohly chybět ani v tehdejší tzv. vzorníkové literatuře, mezi které patřil Grohmannův *Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, Englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern um Gärten und ländliche Gegenden, sowohl mit geringem als auch grossen Geldaufwand nach den originellsten Englischen, Gotischen, Sinesischen Geschmackmanieren zu verschönern und zu veredeln*. Zde je možné nalézt jednak vzorový projekt hospodářského dvora s obytnou budovou a postranními vjezdy do dvora, který uzavírají objekty stájí pro prasata, krávy, voly, dále seník, stodola, kůlny na vozy, skladiště obilí a sklepy, jednak vzorový projekt saletu o čtvercovém půdorysu, ale zastřešený kopulí, v jehož interiéru je navržen sál, ke kterému ze stran přiléhá kabinet a dvě voliéry. Vlivy francouzské revoluční architektury je možné hledat v souvislosti s dílem jednoho z nejfrekventovanějších dobových francouzských architektů Claude-Nicolase Ledoux. S neopalladiánskou architekturou je pak spojováno další dobově oblíbené dílo *Vitruvius Britannicus* od Colina Campbella, kdy neopalladiánské prvky vycházejí prvotně z děl pozdně renesančního Itala Andrey Palladia.⁴⁷⁾

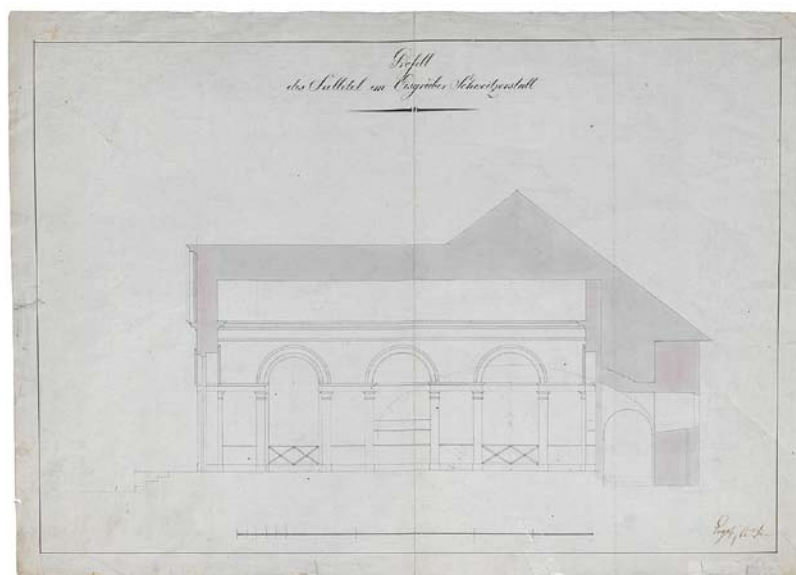
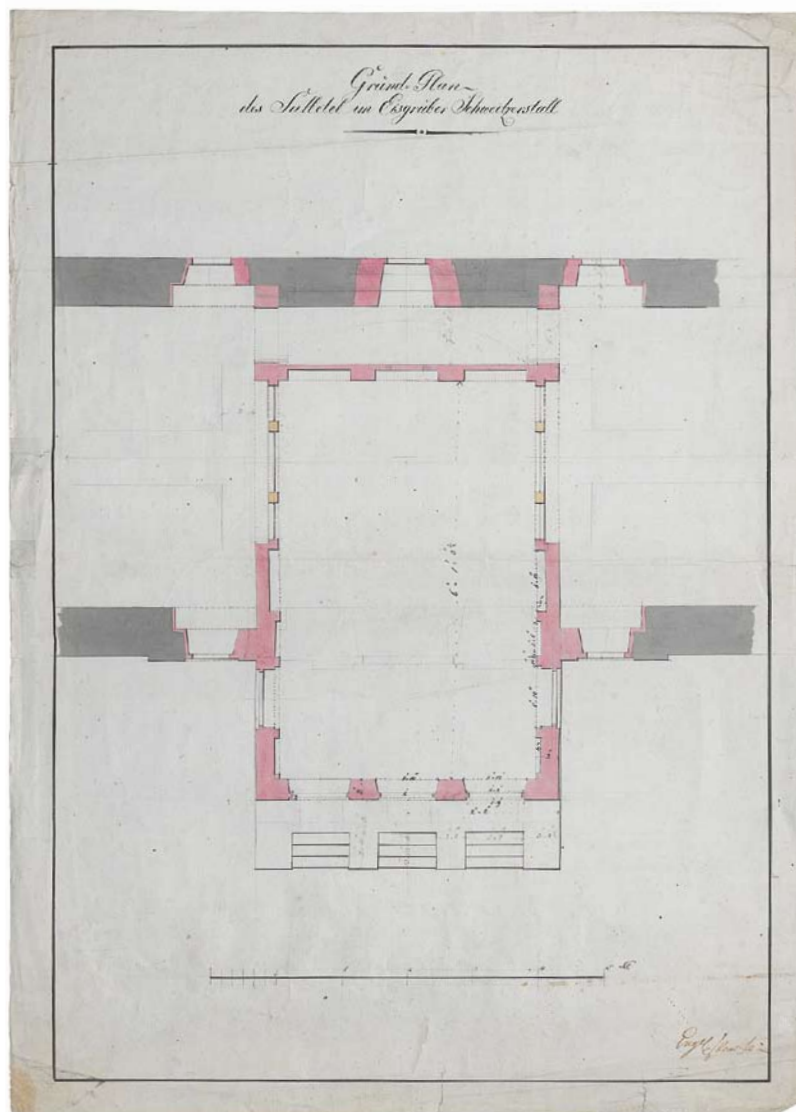
46) M. Konečný ed., o. c. v pozn. 35, s. 133–136.

47) C. Campbell, Vitruvius Britannicus, or The British architect. Containing The Plans, Elevations, and Sections of the Regular Buildings, both Publick and Private in Great Britain. London (I.-III. Vol. 1715); W. Chambers, Plans, Elevations, Sections, and Perspective Views of the Gardens and Buildings at Kew in Surrey. London 1763; C. C. L. Hirschfeld, Theorie der Gartenkunst. Leipzig (I. Band 1779, II. a III. Band. 1780, IV. Band 1782 a V. Band 1785); J. G. Grohmann, Ideenmagazin für Liebhaber von Gärten, Englischen Anlagen und für Besitzer von Landgütern um Gärten und ländliche Gegenden, sowohl mit geringem als auch grossen Geldaufwand nach den originellsten Englischen, Gotischen, Sinesischen Geschmackmanieren zu verschönern und zu veredeln. Leipzig 1798; A. Palladio, Les Quatre Livres de l'architecture. Paris 1650.

Výše uvedené vlivy nepochybně stály za rozhodnutím Jana I. Josefa knížete z Liechtensteina starý poplužní dvůr přestavět do reprezentativní podoby (neo)klasicistní utilitární stavby, z důvodu chovu plemene ovčí merino, a to navíc v době probíhajících napoleonských válek, které i v těchto letech zasáhly nejen valtické panství. Druhá stavební fáze zastihla Nový dvůr v letech 1819–1820, kdy podle plánů architekta a stavebního ředitele Engela byl realizován dnes již neexistující průjezd, ale hlavně tzv. Rotunda. Ta byla záměrně navržena jako reprezentativní chlév pro stádo plemene švýcarských strakatých krav. Do velkého kruhového sálu saletu se vstupuje třemi velkými prosklenými dveřmi, které přivádějí do místnosti sluneční paprsky a tím jej osvětlují. Původně byly krávy samostatně ustájeny nad koryty z červeného mramoru, jejichž jednotlivé boxy jsou s velkým kruhovým sálem spojené koncentricky, takže bylo možné si celý chov prohlédnout.⁴⁸⁾ Jak ale ukázal nový archivní výzkum, kníže nezakoupil pouze jediné (navíc ne příliš velké stádo) pouze do Nového dvora a místní salet nebyl jedinou stavbou tohoto typu, kterou architekt pro knížete navrhnul, a podle jehož stavebních plánů došlo k následné realizaci.

Další (neo)klasicistní utilitární stavbou, realizovanou podle Engelových plánů v letech 1819–1820, byl salet u lednického poplužního dvora. I v tomto byl Engelův projekt realizován jako přístavba jiné Hardtmuthovy utilitární stavby – severního křídla lednického poplužního dvora, a zároveň šlo i o totožný typ stavby, tedy o voluturní-utilitární objekt pro ustájení krav švýcarského plemene. Přesto však na rozdíl od kruhové Rotundy v případě lednického saletu architekt zvolil pravoúhlé proporce.

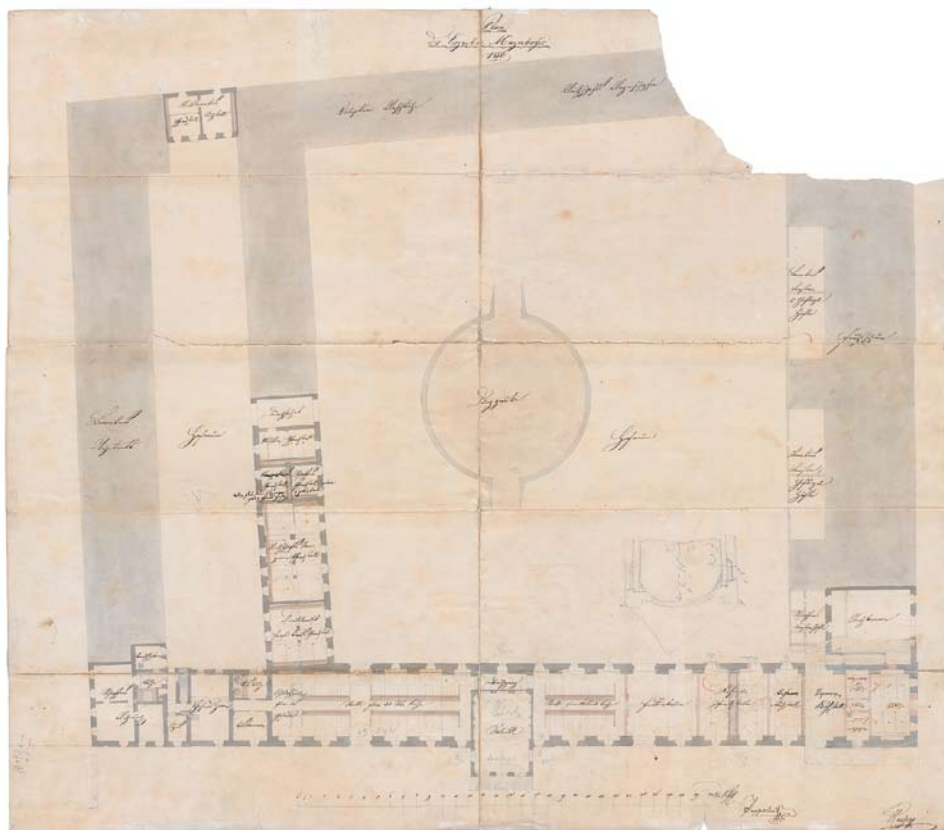
Lednickou stavbu na obdélníkovém půdorysu se sedlovou střechou zdobilo opět reprezentativní průčelí s dvěma toskánskými sloupy a pilastry, nesoucími kladí s tympanonem. Návštěvník tak mohl již z dálky obdivovat antikizující neopalladiánskou stavbu se třemi prosklenými okny v průčelí (z nichž prostřední byly vstupní dveře) a dvěma po stranách. Interiér ukrýval obdélníkový hlavní sál zdobený pilastry znovu v toskánském sloupovém řádu, jež nesly kladí s klenbou, na které zprava i zleva navazovaly stáje pro švýcarské krávy. Jako součást celého areálu je salet zachycen na mladším kolorovaném plánu lednického poplužního dvora od Josepha Poppelacka z roku 1856.⁴⁹⁾

Obr. 15 a 16: Půdorys a řez saletem lednické švýcarské stáje, Franz Engel, nedatováno 1818/1819 (MZA, fond F 115, inv. č. 4363 a 4364).

48) D. Lyčka, Náklady voluturních staveb valtického panství na příkladu Apollónova chrámu a Nového dvora (1817–1820), in: J. Dibella – J. Šimánek edd., Historie 2016/2017. Sborník prací z 22. celostátní studentské vědecké konference konané dne 6. a 7. dubna 2017

v Českých Budějovicích, České Budějovice 2017, s. 187–226.
49) MZA, o. c. v pozn. 37, inv. č. 4363 a 4364, kolorovaný plán půdorysu a průřezu „Letohrádku u lednické švýcarské stáje“, Engel – nedatováno (1819; v inventáři fondu datováno kolem roku 1810); inv.

Obr. 17: Púdorysné řešení lednického poplužního dvora, Joseph Poppelack 1856 (MZA, fond F 115, inv. č. 5070).

Obr. 18: Fasáda nové menażérie v eisenstadtském parku, Mathias Stam podle Charlese de Moreau kolem roku 1809 (Magyar Országos Levéltár Budapest, fond T2 Esterházy, inv. č. 1383/1).

Podle předběžného stavebního rozpočtu se po snížení stavebních nákladů asi o 570 zl. počítalo s částkou 9 175 zl. 26 kr. Daný finanční plán vypracoval v Lednici dne 11. května 1819 architekt Poppelack, který byl nepochybně pověřen vedením celé stavby.⁵⁰⁾ (Oproti tomu stála stavba Rotundy Nového dvora celkem 19 999 zl. 40 kr. 2 d. vídeňské měny).⁵¹⁾

č. 5070, kolorovaný plán hospodářského dvora, Poppelack 1856. Srov. inv. č. 5073, kolorovaný plán lednického hospodářského/poplužního dvora, Heinz, bez datace.

50) MZA, o. c. v pozn. 37, karton 84, fol. 40r–61v, předběžné náklady na stavbu lednického saletu a švýcarské stáje 1819.

51) MZA, fond F 30 Lichtenštejnská ústřední účtárna Bučovice, inv. č. 23975, fol. 26r–55r, stavební náklady Nového dvora 1819.

Přestože Engelův salet poplužního dvora v Lednici se již nedochoval, neboť velká část celé stavby zanikla na konci 19. století z rozhodnutí Jana II. knížete z Liechtensteina, je možné jeho podobu rekonstruovat. V Moravském zemském archivu v Brně jsou totiž uloženy dva plány (*Profill* a *Grund-Plan des Salletel im Eigruber Schweitzerstall*) s architektoovou signaturou, nicméně bez datace. Donedávna se mělo za to, že může jít knížetem Janem I. Josefem o zamítnuté plány právě Engelovy Rotundy Nového dvora.⁵²⁾ Teprve až nové objevy (nedatovaná skica Franze Ferdinanda Runka zachycující lednickou jízďárnu a poplužní dvůr se saletem) komparované s Hadererovým dobovým popisem (viz výše) a novým rozbořem účetního materiálu a stavebních plánů dokázaly realizaci i této stavby. Právě proto je v názvu uvedena přesná lokalizace místa, tj. Lednice, včetně růžovou barvou vyznačené linie nové stavby, zapasované do části objektu starší datace.⁵³⁾ V roce 1820 tak byla v severním křídle lednického poplužního dvora, vedle Rotundy Nového dvora na valtickém panství, dokončena další voluturní-utilitární stavba se zasklenými arkádami, sloužící taktéž jako stáj pro plemeno švýcarských krav.

Ale ani lednický salet neměl být posledním, totožným typem této stavby na knížecím panství. Ke dni 19. června roku 1819 byl v dolnorakouském Rabensburgu znovu architektem Poppelackem vytvořen předběž-

ný rozpočet na stavbu nového, blíže nespecifikovaného saletu v areálu koníren v Hohenau an der March (česky zastarale v Cáhnově) na rabensburském panství. Vypracováním stavební plánové dokumentace byl i zde pověřen knížecí stavební ředitel a architekt Franz Engel. Salet měl být dokonce součástí 1. patra bývalé pivovarské (tehdy již pouze přestavěné hospodářské) sýpky. Denní mzda zednických a nádenických prací byla rozpočtena na 54 kr., pomocné práce na 27 kr. a potažní práce na 4 zl. Celkový předběžný rozpočet byl vyhotoven s rozvážností s ná-

52) D. Lyčka, o. c. v pozn. 48.

53) Kupferstichkabinett der Akademie der bildenden Künste Wien, Inv. Nr. HZ 11460, Eisgrub (Lednice), skica, F. F. Runk po roce 1820.

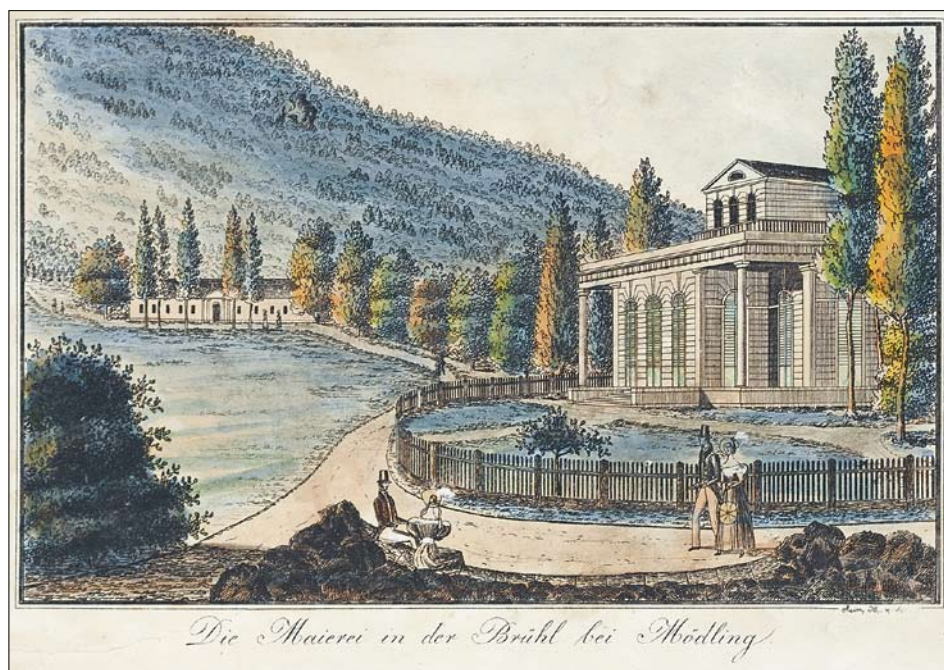
klady v hodnotě 6362 zl. 29 kr. 3 d., ale i tak došlo ke snížení nákladů na 5799 zl. 15 kr. 3 d., a následně samotným Engelem k dalšímu snížení na 5716 zl. 3 kr. 2 d. Dopisem ze dne 13. března 1820 informoval sám stavební ředitel Engel o předložení vyhotoveného stavebního plánu a stavebních nákladů ke schválení, dále nutnosti navýšit některé položky a vyplatit určité pohledávky. Dne 28. ledna 1821 již Poppelack ve Valticích vypracoval rozpočet za odvedené natěračské práce *bei die Sallet und Stiegenhaus in Hohenau*. Budova tedy byla navržena jako součást širšího konceptu, jehož cílem bylo zřízením nových stájí.⁵⁴⁾

Všechny salety mají kromě architekta a datace vzniku společné i hospodářské využití (chlěvy pro krávy a býky a stáje pro koně). Zároveň, ne náhodou, kníže záměrně obohatil vybrané dvory na moravsko-rakouském pomezí o francouzskou revoluční a neopalladiánskou architekturu. Šlo zejména o panství Lednice, Valtice a Rabensburg, kde během roku, vedle Vídně a nedaleké dolnorakouské krajiny „středověkých hradů“ mezi Mödlingem a Sparbachel, trávil nejvíce svého času. Ta zároveň patřila mezi nejnavštěvovanější kulturně-krajinářské počiny prvních turistů a umělců.⁵⁵⁾

S ideou okrasných statků bylo možné se setkat, jak bylo uvedeno výše, i na jiných státech mimo dominia knížete z Liechtensteina a zároveň i mimo hranice Habsburské monarchie. V případě Podunajské monarchie je opět možné hledat paralely u bohaté uherské knížecí rodiny Esterházy. Jako příklad může posloužit kolorovaný plán *Faccide der neu zu erbauenden Menagerie* uložený v Maďarském národním archivu v Budapešti od Mathiasse Stama podle návrhů knížecího architekta Charlese de Moreau, který svým provedením připomíná jihomoravský

Obr. 19: Stáje knížete z Liechtensteina u dunajského kanálu ve Vídni, litografie, Joseph Treutsensky, bez datace (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv.-Nr. GR 2977).

Obr. 20: Pavilon s poplužním dvorem v Brühl u dolnorakouského Mödlingu, kolorovaná rytina, Johann Vincenz Reim, kolem roku 1842 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv.-Nr. GR 2948).

Nový dvůr včetně Engelovy rotundy. Ačkoliv plán není datován, současná literatura se přiklání přibližně k roku 1809. A přestože jde v případě Mikuláše II. knížete Esterházy o plán na výstavbu menagerie v eisenstadtském parku, je více než pravděpodobné, že Engel během své služby u uherského knížete znal dané plány z autopsie a mohl

54) MZA, o. c. v pozn. 37, karton 125, fol. 24r–31v, 150r–173v, 235r–240v, náklady na stavbu saletu v býčím dvoře v Hohenau 1819–1820.

55) Srov. J. V. Häufner – J. Feil, *Schilderung von Eisgrub, Feldsberg und deren Umgebungen. Nebst einem Wegweiser und Plane auf Stahl mit 17 Ansichten und einem Panorama an dessen Rande*. Wien 1840; A. J. Krickel, *Fußwanderung von Wien aus über Pirawart und Ni-*

kolsburg nach Eisgrub und Feldsberg. Wien 1829; nebo G. Wolny, *Die Markgrafschaft Mähren, topographisch, statistisch und historisch geschildert*. II. Band, Brünnner Kreis, I. Abtheilung. Brünn 1836, s. 324–334; tamtéž, II. Band, Brünnner Kreis, II. Abtheilung. Brünn 1837, s. 157–158.

Obr. 21: Pohled na hrad Mödling (Dolní Rakousy) s novým pavilonem, kolorovaná akvatinta, Joseph Gurk 1824 (NÖ Landesbibliothek, Topographische Sammlung, Sign. 5.180).

se tak jimi inspirovat v případě návrhů pro svého dalšího zaměstnavatele – polního maršála Jana I. Josefa knížete z Liechtensteina.⁵⁶⁾

Druhá stavební etapa neminula ani letohrádek ve vídeňském Schüttlu, kde pravděpodobně až za architekta Engela byly vlevo od domu/vily vystavěny v současnosti taktéž již neexistující stáje o rozměru 18 sáhů 4 stopy dlouhé × 4 sáhy široké (asi 35,4 × 7,6 m) se sálem uprostřed. Z tohoto sálu bylo možné skrze okna na pravé a levé straně, tedy stejně jako v saletech v Lednici, na Novém dvoře a zřejmě i v Hohenau, zhlédnout samotné stáje pro 12 koní (anglických plnokrevníků?) na každé straně. Stáje samotné byly objektem obdélníkového půdorysu s vystupujícím centrálním rizalitem, tvořícím zmíněný sál, zakončeným atikou. Vstup do onoho sálu byl možný skrze dveře záměrně nasměrované, stejně jako hlavní fasáda knížecího letohrádku, k hlavní aleji v Prátru. Po obou stranách těchto vstupních dveří se nacházely okenní osy, z vnější strany ohraničené pilastry zřejmě taktéž v toskánském sloupovém řádu; vše bylo zakončeno trojúhelníkovým štítem. (Svým provedením tak tento centrální sál velice připomínal pavilony s iluzivním portikem zakončující stodoly Hardtmuthova Nového dvora.) Po pravé a levé straně od centrálního rizalitu byla fasáda řešena uzavřenými arkádami a i zde byla celá délka fasády následně zakončena balustrádovou atikou, zakrývající valbovou střechu. Světlo do stájí procházelo skrze půlkruhová a čtvercová okna v omítce přetínaná římsou. Reprezentativně byla řešena i fasáda naproti dunajskému kanálu.⁵⁷⁾

Navíc ve stejném roce 1819 (potažmo v letech 1819–1820) měl být podle Engelova plánu postaven další dnes již

neexistující salet – pavilon ne daleko poplužního dvora u dolnorakouské obce Hinterbrühl pod hradem Mödling (*Brühler Salletl* či *Pavillon*). V knize nákladů voluptuárních staveb jsou uvedeny jen drobné zednické práce z konce roku 1819 v hodnotě 76 zl. 42 kr.⁵⁸⁾ Jak ale dokládají dobová vyobrazení, šlo o patrovou budovu vystavěnou na obdélníkové kamenné terase se vstupním schodištěm. Přízemní část měla nicméně tvar řeckého kříže, kdy se Engel mohl inspirovat Villou Rotondou od Andrey Palladia, a její fasádu zdobila francouzská okna, pilastry a výrazné bosování, zahrnující i další, menší patro. V každém z odlehčených nároží se nacházel jeden sloup (zřejmě i zde v toskánském sloupovém řádu), nesoucí kla-

dí a baldachýnovou střechu. Kolem samotného menšího patra, zakončeného sedlovou střechou, se nacházelo balustrádové zábradlí, vymezující pravděpodobně vyhlídkovou terasu.⁵⁹⁾

Ve stejném roce (1819) navíc kníže Jan I. Josef zakoupil za částku 100 000 zl. panství Josefsdorf nedaleko Vídně a ještě v téže roce pověřil svého knížecího stavebního ředitele a architekta Engela vypracováním stavební dokumentace nového, malého vyhlídkového chrámu ve svahu kopce Leopoldsbergu s pohledovými vazbami na řeku Dunaj a hlavní město mocnářství. V prostoru tehdejší obory tak Engel navrhl zděnou stavbu se sloupy, čemuž odpovídaly i náklady za stavební materiál různé kvality a hlavně pořizovací ceny. Chrám byl dokončen ještě v roce 1819, přesto se však do začátku měsíce července roku 1821 řešila žádost týkající se vyplacení pohledávky za dodání cihel z cihelny majitele Christiana Meinela z Klosteineuburgu.⁶⁰⁾ Podobu dnes již neexistujícího vyhlídkového pavilonu, zvenku obklopeného sloupy nesoucími střechu stavby zakončenou jakousi věžičkou, zachytil na kvaši

58) SL-HA, HA, kniha 2332, s. 133, náklady voluptuárních staveb 1819.

59) R. Gröninger – Ch. Hlavac, o. c. v pozn. 21, s. 114–117; SFL, Inv. Nr. GR 2948, Pavilon s poplužním dvorem v Brühl u dolnorakouského Mödlingu, kolorovaná rytina, J. V. Reim, bez datace (kolem roku 1842). Srov. NÖ Landesbibliothek, Topographische Sammlung, Sign. 5.180, Briel – Die Burg Medling und der neue Pavillon, kolorovaná akvatinta, J. Gurk 1824; Sign. 30.230, Burg Medling, kolorovaná litografie, bez signatury 1824; Kupferstichkabinett der Akademie, o. c. v pozn. 53, Inv. Nr. HZ 11033, Pohled na údolí s hradem Mödlingem, skica, F. F. Runk, bez datace, po roce 1820.

60) MZA, fond F 130 Lichtenštejnská dvorní kancelář, karton 21, sign. L2, fol. 10r–18v, účetní záležitosti ve věci stavby chrámu na Leopoldsbergu 1819–1821; J. von Falke, o. c. v pozn. 1, s. 334. Na stavbu mělo být upotřebeno mj. 19 000 kusů cihel (z toho 9 500 kusů o rozměrech 18 × 9 × 11 palců a stejný počet o rozměrech 15 × 9 × 4 palců, tj. cca 47 × 24 × 29 cm a 40 × 24 × 11 cm) nabízené za 13 ½ kr./ks – tj. celkem 4116 zl. 40 kr., nebo za 6 ½ kr./ks – tj. celkem 2058 zl. 20 kr. Případně i varianta „wolle er bis Stein des Stück“ za 21 kr./ks a 18 kr./ks – tj. celkem 6175 zl.

56) S. Körner, Nikolaus II. Esterházy und die Kunst. Biografie eines mäschen Sammlers. Wien – Köln – Weimar 2013, s. 168. Magyar Országos Levéltár Budapest, fond T2 Esterházy, plánová sbírka, plán, inv. č. 1383/1, *Facciade der neu zu erbauenden Menagerie* od Mathiase Stama podle návrhu Charlese de Moreau, kolem roku 1809.

57) J. Hladerer, o. c. v pozn. 25; SL-HA, Inv. Nr. GR 2977, Die Fürst. Liechtensteinschen (sic!) Stallungen an der Donau.

*Pohled na Leopoldsberg z roku 1821 Franz Ferdinand Runk.*⁶¹⁾

A byl to taktéž (Joseph) Franz Engel, který předložil stavební plány nového, přízemního, zděného saletu, v prostoru valtické bažantnice, nacházející se za městem u cesty směrem k Mikulovu. Předpokládaný rozpočet stavebních nákladů objektu v hodnotě 4974 zl. 36 kr., vytvořil opět Joseph Poppelack ve Valticích dne 17. srpna 1823. Mělo jít o typ stavby, velice podobný objektům popsaným výše. Průčelí centrálního rizalitu mělo být tvořeno otevřenou sloupovou lodžii se sloupy nesoucími kladí a zakončenou zřejmě trojúhelníkovým štítem. Fasádu mělo dále členit minimálně osm pilastrů a několik lizén.⁶²⁾

Obr. 22: Pohled na Leopoldsberg s vyhlídkovým pavilónem, kvaš, Franz Ferdinand Runk 1821 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv.-Nr. GR 578).

PŘÍLOHA: SROVNÁNÍ POŘIZOVACÍCH NÁKLADŮ JEDNOTLIVÝCH SALETŮ⁶³⁾

	Lednice (Poppelack)	Hohenau (Poppelack)	Hohenau (Engel)	Valtice (Poppelack)
Zednické práce –	1 654 zl. 25 kr.	1 319 zl. 15 kr. 3 d.	1 254 zl. 5 kr. 3 d.	1 013 zl. 44 kr. 2 d.
Pomocné práce aj. –	621 zl. 9 kr.	318 zl. 30 kr.	318 zl. 30 kr.	1 775 zl. 46 kr. 2 d.
Tesařské práce –	610 zl. 45 kr.	384 zl. 19 kr. 3 d.	388 zl. 4 kr. 3 d.	266 zl. 18 kr. 2 d.
Materiál –	521 zl. 40 kr.	868 zl. 15 kr.	868 zl. 15 kr.	497 zl. 29 kr. 2 d.
Pokryvačské práce –	64 zl. 26 kr.	---	---	24 zl. 16 kr.
Pomocné práce aj. –	2 zl. 45 kr.	---	---	9 zl. 12 kr.
Dovozné –	566 zl. 30 kr.	563 zl. 20 kr.	503 zl. 20 kr.	---
Kamenické práce –	1 777 zl. 55 kr.	286 zl. 8 kr. 1 d.	271 zl. 35 kr.	329 zl. 13 kr.
Materiál –	---	---	---	48 zl.
Stolařské práce –	787 zl. 30 kr.	831 zl. 20 kr.	688 zl. 20 kr.	175 zl.
Materiál –	---	186 zl. 45 kr.	186 zl. 45 kr.	---
Zámečnické práce –	473 zl. 30 kr.	651 zl.	443 zl. 32 kr.	361 zl.
Sklenářské práce –	327 zl. 21 kr.	304 zl.	134 zl.	60 zl.
Mědikovářské práce –	1 170 zl.	---	---	264 zl. 36 kr.
Kovářské práce –	---	243 zl. 36 kr.	243 zl. 36 kr.	---
Natěračské práce –	297 zl. 30 kr.	106 zl.	116 zl.	150 zl.
Malířské práce	300 zl.	300 zl.	300 zl.	---
Celkem –	9 175 zl. 26 kr.	6 362 zl. 29 kr. 3 d.	5 716 zl. 3 kr. 2 d.	4 974 zl. 36 kr.

Vedle saletů a drobných pavilonů navrhl ve 20. letech předminulého století architekt Engel pro polního maršála a knížete z Liechtensteina dvě nerealizované rozměrné (neo)klasicistní palácové stavby o značné kubické hmotě,

zdobené serliani, sloupy v korintském sloupovém řádu, či blíže neurčitými antikizujícími basreliéfy. První měla stát ve Vidni-Leopoldstadtu na břehu Dunajského kanálu u vstupu do ulice Jägerzeil (dnešní Praterstrasse), druhá u současné obce Hinterbrühl; srov. obrazovou přílohu.

61) SL-HA, Inv. Nr. GR 578, Pohled na Leopoldsberg, kvaš, F. F. Runk 1821.

62) MZA, o. c. v pozn. 37, karton 148, fol. 17r–50v, předběžné náklady na stavbu saletu ve valtické bažantnici 1823. Srov. MZA, fond F 132

Lichtenštejská katastrální správa Olomouc, sign. 2483, situační plán knížecí bažantnice u města Valtic, kolor., F. Schleps 1829.

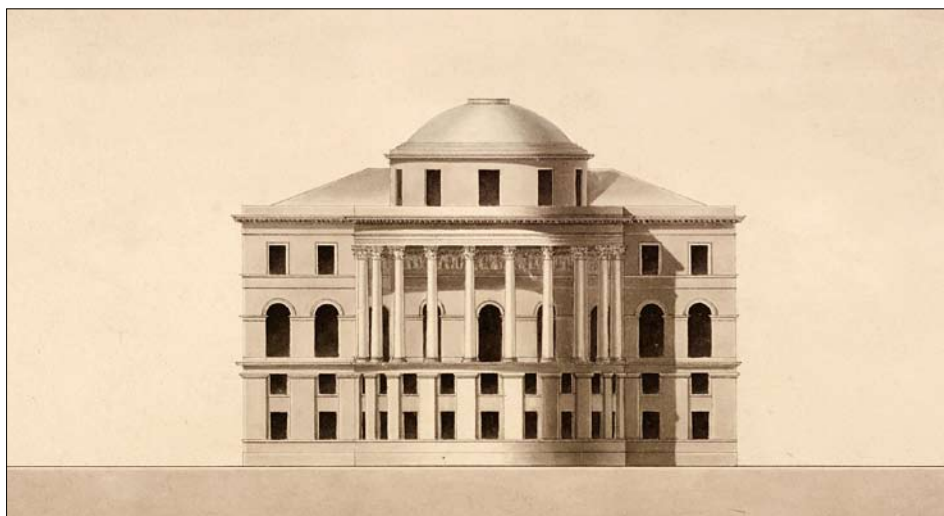
63) Tamtéž; viz pozn. 50 a 54.

Obr. 23: *Façade des angetragenen Baues in der vordern Brühl, wurde jedoch nicht ausgeführt* neboli Fasáda nikdy nerealizovaného palácového komplexu v dolnorakouské obci Hinterbrühl, bez datace a signatury (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. PK 605).

ZÁVĚREČNÉ SHRnutí

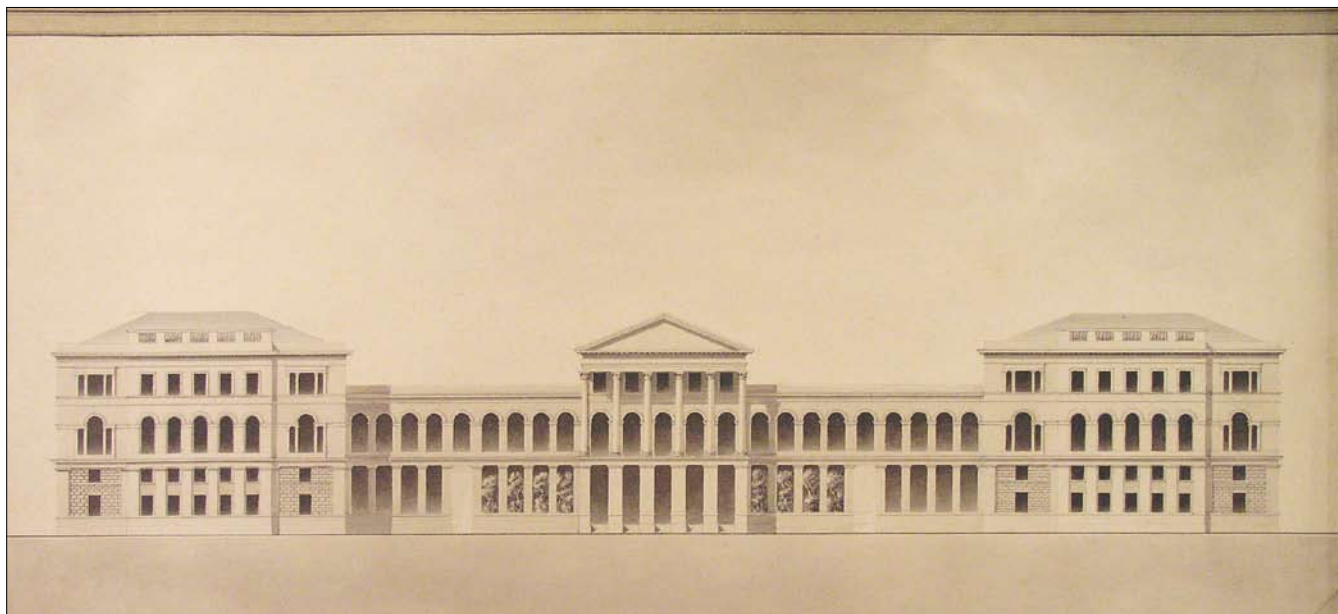
Zřícení Trajánova sloupu a následné zamítnutí tzv. Pyramidy ze strany samotného knížete z důvodu vysokých pořizovacích nákladů se staly jednou, ale nikoli jedinou, z příčin následné výměny názorů mezi stavitel Janem I. Josefem knížetem z Liechtensteina a stavebníkem architektem Josephem Hardtmuthem. Vše nakonec vyústilo Hardtmuthovým odchodem z knížecích služeb k začátku měsíce dubna 1812. Jeho pozici stavebního ředitele získal na pár let architekt Joseph (Georg) Kornhäusel. Ten pro knížete navrhl a podle jeho plánů byly následně realizovány projekty jako Rybníční zámek nad Prostředním rybníkem v krajinné kompozici dnešního Lednicko-valtického areálu nebo již neexistující letohrádek na Schüttlu ve vídeňském Prátru. Dále templ na kopci Anningeru přestavěl do podoby Husarského chrámu a pozůstatky Trajánova sloupu začlenil do umělých ruin Homérovské Tróje neboli do nového gotizujícího Fénixova hradu. Rozhodně ale nešlo o jediné projekty. Po jeho odchodu v srpnu 1818 byl do knížecích služeb v roce 1819 přijat další z architektů (Joseph) Franz Engel. Ten mimo jiné vytvořil plány na přestavbu Kornhäuselova Rybníčního zámku, přestože se nakonec zvolila nepochybně levnější varianta v podobě bočních arkád. V souvislosti s nákupem krav švýcarského plemene vznikl podle jeho plánů salet tzv. Rotunda na ukázkovém statku No-

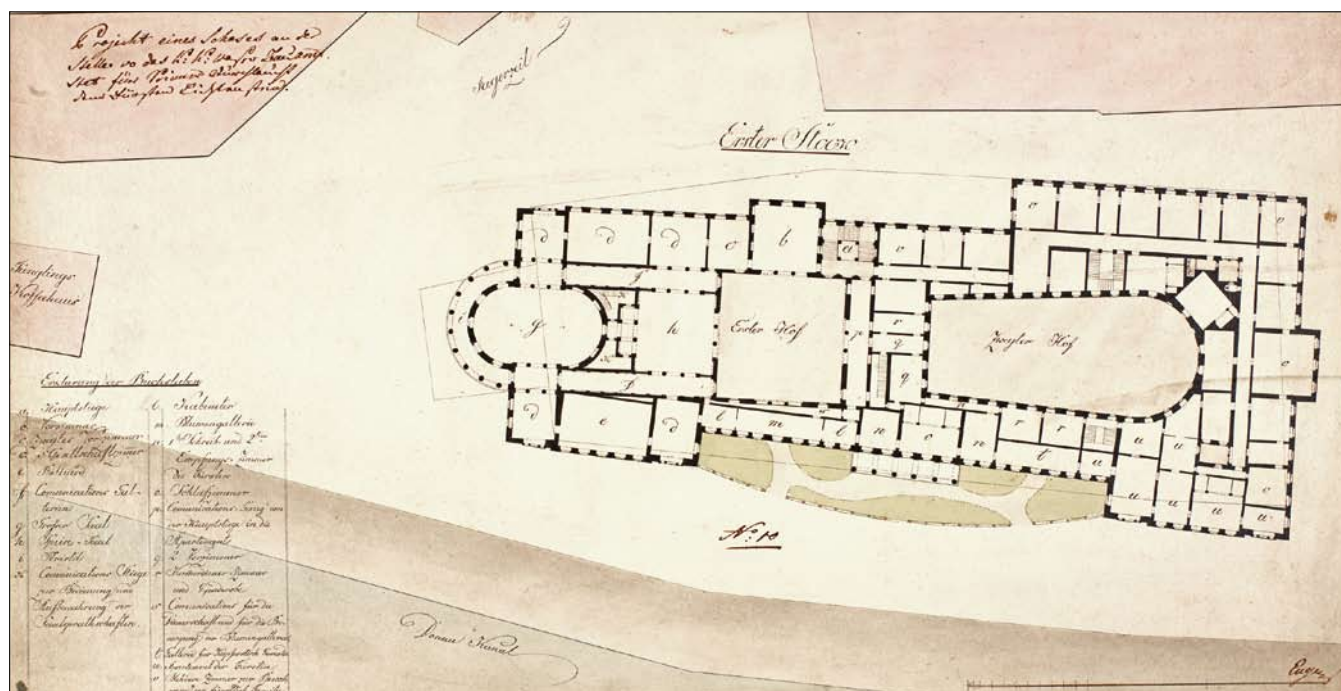
Obr. 24: *Façad gegen die Brücke/Fasáda [nerealizovaného vídeňského paláce] naproti mostu*, Engel bez datace (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. PK 806).

vého dvora, stejně jako byl ve stejných letech realizován další totožný typ stavby v poplužním dvoře v moravské Lednici a dolnorakouském Hohenau. Jiný salet čili pavilon naopak ozdobil louku nedaleko poplužního dvora pod hradem Mödling.

Cílem příspěvku bylo na základě studie často až vágních a torzovitých účtů a spisového a ikonografického materiálu přiblížit stavební vývoj a zároveň i možný význam jednotlivých rozdílných objektů v prostoru od dolnorakouského města Mödlingu, přes samotnou Vídeň a Hohenau po moravskou Lednici. Téměř všechny vybrané stavby již dnes neexistují, ba dokonce některé ani nikdy nevznikly. I přesto však pomáhají lépe porozumět stavebním záměrům Jana I. Josefa knížete z Liechtensteina na počátku tzv. „dlouhého“ 19. století.

Obr. 25: Façad langst der Donau/Fasáda podél Dunaje, Engel bez datace (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. PK 807).

Obr. 26: Půdorysné řešení prvního patra projektovaného zámku u vídeňského Dunajského kanálu pro knížete z Liechtensteina, Engel bez datace. Legenda: a – hlavní schodiště, b – předstíh, c – 2. předstíh, d – 5 společenských pokojů, e – biliard, f – spojovací chodba, g – velký sál, h – jídelna, i – peristyl, k – spojovací schodiště pro služebnictvo, l – kabinety, m – květinová galerie, n – pracovna a přijímací místnost knížete, o – ložnice, p – komunitační chodba z hlavního schodiště do apartmánů, q – 2 předstíh, r – pokoj komorníka a garderoba, s – další spojovací chodba, t – galerie s rytinami, u – apartmány kněžny, v – další pokoje pro knížecí rodinu (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. PK 805).

Tato studie vznikla za finanční podpory Ministerstva kultury ČR v rámci projektu NAKI II **Hardtmuth: od uhlí k tužkařskému impériu (DG18P02OVV003)**, který v letech 2018–2022 realizují Národní technické muzeum, Národní zemědělské muzeum a Národní památkový ústav.

MGR. ET MGR. DANIEL LYČKA – STUDENT DOKTORSKÉHO STUDIA NA HISTORICKÉM ÚSTAVU FILOZOFICKÉ FAKULTY MASARYKOVY UNIVERZITY V BRNĚ

DIE TRAJANSÄULE VON HARDTMUTH, DAS KORNHÄUSELS LUSTSCHLOSS AM SCHÜTTL, DIE VOLLENDUNG DES TEICHSCHLÖSSCHENS VON ENGEL UND DER AUSBAU DER SALETTS DER MEIERHÖFE GESCHICHTE DER VERSCHWUNDENEN ODER NICHT AUSGEFÜHRTEN BAUTEN DES FÜRSTEN VON LIECHTENSTEIN

Die Baulust des Feldmarschalls Johann I. Joseph Fürsten v. Liechtenstein hängt nicht nur mit dem Gebiet der Landschaftskomposition des heutigen Areals von Lednice und Valtice (LVA – Eisgrub-Feldsberger Anlagen, Bez. Břeclav [Lundenburg] – UNESCO Welterbe) zusammen. Außer dem heute niederösterreichisch-mährischen Grenzgebiet handelte es sich auch um das unweit Adamov (Adamsthal, Bez. Blansko), Nové Zámky b. Litovel (Neuschloss b. Littau, Bez. Olomouc [Olmütz]), oder um Koloděje bei Prag (Koloděj, Teil der Hauptstadt Prag), aber ebenfalls um die Gegend mit der niederösterreichischen Gemeinde Hadersfeld mit der Burg Greifenstein an der Donau und die vermutliche Landschaft zwischen Mödling bis Schlösschen in Sparbach (alles NÖ). Auch Wien als die Hauptstadt der Monarchie durfte nicht vergessen bleiben.

Man hat diese Anlagen im Laufe der Jahre um neue und neue Voluptuar- und Nutzbauten von einzelnen Architekten und den fürstlichen Baudirektoren bereichert. Man hat trotzdem aber schließlich nicht alle entworfenen Bauprojekte durchgeführt oder bis heutzutage erhalten. Das Ziel der vorliegenden Studie ist darin, anhand des primär erhaltenen schriftlichen Archivguts und der Bildquellen die Bauentwicklung der vom Autor ausgewählten Bauten einzelner fürstlich Liechtensteinischen Architekten zu analysieren und beschreiben.

Wegen des großen Kostenaufwands hat der Fürst allein die Trajansäule und danach auch die sog. Pyramide abgelehnt (die Reste dieses vom Architekt Joseph Hardtmuth entworfenen Baus wurden vom nachfolgenden fürstlichen Baudirektor Joseph Kornhäusel umgebaut und in die später als Phönixburg genannten Kunstruinen der Stadt Troja eingegliedert). Laut Kornhäusels Plänen waren auch Projekte des Teichschlösschens über dem Mittleren Teich unweit von Lednice (Eisgrub), sowie des nicht mehr vorhandenen Lustschlosses am Schüttel im Wiener Prater ausgeführt worden. Der weitere Architekt Franz Engel entwarf nachfolgend für den Fürsten den möglichen Umbau des Teichschlösschens, oder im Zusammenhang mit dem Ankauf von Rindern der schweizerischen Rasse hat er die Pläne für die sog. Rötunde, das Salett im Mustergut Neuhaus geliefert. In der gleichen Zeit wurde auch der identische Bautyp im Eisgruber Meierhof in Mähren und für die Stiere im niederösterreichischen Hohenau ausgeführt. Ein anderer Pavillon hat eine Wiese unweit des Meierhofs unter der Burg Mödling verziert.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Joseph Hardtmuth, Entwurf der Trajansäule, ohne Datierung oder Signatur, 1810/1811 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. PK 558).

Abb. 2: Joseph Hardtmuth, Pyramide für die Domäne Liechtenstein, Fassade und Schnitt 1811 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. PK 821).

Abb. 3: Joseph Hardtmuth, Pyramide auf dem Hügel Klein Anniger, ohne Datierung oder Signatur, 1811 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. PK 820).

Abb. 4: F. F. Runk, Lustschloss im Wiener Schüttel und anliegende Ställe, Gouache, gegen 1820 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. GR 595).

Abb. 5: Thomas Ender, Lustschloss im Schüttel, Aquarell gegen 1825 (Wien Museum, Wien, Inv. Nr. 63518).

Abb. 6: Plan der Fassade (übernommen aus W. G. Rizzi, s. Zit. in Anm. 30, S. 27).

Abb. 7: ...und Grundriss vom Erdgeschoss und dem ersten Obergeschoss, Joseph Meißl 1814 (WStLA, Unterkammeramt, A33 Jägerzeile K. Nr. 12).

Abb. 8: Teichschlösschen beim Mittleren Teich, Auf- und Grundriss, ohne

Datierung oder Signatur – Joseph Kornhäusel 1814 (MZA [Mährisches Landesarchiv], Archivgut F 115, Best.-Nr. 4369).

Abb. 9: Teichschlösschen beim Mittleren Teich mit eingezeichneten neuen Loggien nach Entwurf von Engel aus dem Jahr 1822; bloßer Plan ohne Datierung oder Signatur (MZA, Archivgut F 115, Best.-Nr. 4367).

Abb. 10: Mittelteich Lustschloss oder Salett, Engels Projekt der Verbesserung aus dem Jahr 1822; bloßer Plan ohne Datierung oder Signatur (MZA, Archivgut F 115, Best.-Nr. 4368).

Abb. 11: Plan der Verbesserung des Teichschlösschens beim Mittleren Teich, Hauptfront, Aufriss, ohne Datierung oder Signatur – Franz Engel 1822 (MZA, Archivgut F 115, Best.-Nr. 4370).

Abb. 12: Wien, Palast des Fürsten v. Liechtenstein am Schüttel, Radierung, Norbert Bittner nach Franz Wolf, 1832 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. GR 2980).

Abb. 13: Wien, Lustschloss (Museumsgebäude) am Schüttel (übernommen aus H. Fischel, s. Zit. in Anm. 42, Tafel Nr. 37).

Abb. 14: Lednice (Eisgrub, Bez. Břeclav [Lundenburg]), Salett des Meierhofs und der Reitschule, Skizze, Franz Ferdinand Runk nach 1820 (Wien, Kupferstichkabinett der Akademie, s. Zit. in Anm. 53).

Abb. 15-16: Lednice, Schweizerstall, Salett, Grundriss und Schnitt, Skizze, Franz Engel, nicht datiert, 1818/1819 (MZA, Archivgut F 115, Best.-Nr. 4363, 4364).

Abb. 17: Lednice, Meierhof, Grundrisslösung, Joseph Poppelack 1856 (MZA, Archivgut F 115, Best.-Nr. 5070).

Abb. 18: Eisenstadt (Burgenland), Fassade der neuen Menagerie im Park, Mathias Stam nach Charles de Morerau gegen 1809 (Magyar Országos Levéltár Budapest, fond T2 Eszterházy, I. Nr. 1383/I).

Abb. 19: Wien, Ställe des Fürsten von Liechtenstein am Donaukanal, Lithographie, Joseph Trentsensky, ohne Datierung (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. GR 2977).

Abb. 20: Brühl bei Mödling (Niederösterreich), Pavillon mit Meierhof, kolorierter Stich, Johann Vincenz Reim, gegen 1842 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. 2948).

Abb. 21: Mödling, Burg mit dem neuen Pavillon, kolorierte Aquatinta, Joseph Gurk 1824 (NÖ Landesbibliothek, s. Zit. in Anm. 59, Sign. 5.180).

Abb. 22: Wien, Leopoldsberg mit dem Aussichtspavillon, Gouache, Franz Ferdinand Runk 1821 (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. 578).

Abb. 23: Facade des angetragenen Baues in der vordern Brühl, wurde jedoch nicht ausgeführt, Hinterbrühl (Niederösterreich), ohne Datierung und Signatur (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. PK 605).

Abb. 24: Facad gegen die Brücke, Engel ohne Datierung (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. PK 806).

Abb. 25: Facad langst der Donau/Fasada podel Dunaje, Engel ohne Datierung (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. PK 807).

Abb. 26: Projektiertes fürstliches Schloss am Donaukanal, erster Stock, Engel, ohne Datierung.

Erklärung der Buchstaben: a – Hauptstiege; b – Vorzimmer; c – Zweytes Vorzimmer; d – 5 Gesellschaftszimmer; e – Billard; f – Communications-Galerien; g – Grosser Saal; h – Speise-Saal; i Peristil; k – Communications Stiege zur Bedienung und Aufbewahrung der Saalgerätschaften; l – Kabineter; m – Blumengallerie; n – 1tes Schreib- und 2tes Empfangs-Zimmer des Fürsten; o – Schlafzimmer; p – Communications-Gang von der Hauptstiege in die Apartements; q – 2 Vorzimmer; r – Kammerdiener-Zimmer und Guaderobe; s – Communications für die Dienerschaft und für die Besorgung der Blumengallerie; t – Galerie für Kupferstich-Gemälde; u – Apartement der Fürstin; v – Mehrere Zimmer zur Bewohnung der fürstlichen Familie (LIECHTENSTEIN. The Princely Collections, Vaduz-Vienna, Inv. Nr. PK 805).